

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA**

KATEDRA UČITELSTVÍ

Magisterská práce:

**Neúplná rodina, náhradní rodinná péče
Incomplete Family, Substitutional Family Care**

Vedoucí magisterské práce: ThDr. et PhDr. Blanka Strašíková
Diplomantka: Diana Brabcová

2006

Prohlašuji tímto, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a uvedla veškeré použité prameny informací a prameny literatury. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v knihovně HTF UK.

V Praze dne 30. 6. 2006

Diana Brabcová

Poděkování

Za odborné a trpělivé vedení a za poskytnuté rady mnohokrát děkuji své vedoucí práce paní ThDr. et PhDr. Blance Strašíkové.

Také děkuji své rodině za podporu a umožnění vysokoškolského studia. A v neposlední řadě příteli Ing. Jaroslavu Snášelovi za ochotu a trpělivost.

Obsah

Úvod	2
1 Vývoj rodiny	4
1.1 Volba partnera	4
1.2 Manželství	5
1.3 Rodina	9
1.3.1 Proměny rodiny	9
1.3.2 Členění rodiny	11
1.3.3 Základní psychologické funkce rodiny	12
1.3.4 Funkčnost rodiny	12
1.3.5 Typy problémově zatížených rodin	13
2 Neúplná rodina	20
2.1 Vývoj a současný stav v číslech	20
2.2 Rozvod	23
2.2.1 Psychická krize	25
2.2.2 Rodiče a děti	26
2.2.3 Dětská neuróza	35
2.2.4 Prarodiče	36
2.3 Úmrtí	37
3 Náhradní rodinná péče	40
3.1 Historie náhradní rodinné péče	43
3.2 Adopce (osvojení)	47
3.3 Pěstounská péče	58
3.4 Poručnictví	64
Závěr	67
Shrnutí	69
Summary	70
Seznam literatury	

ÚVOD

Základní motivací k výběru tématu své diplomové práce byl jednak osobní zájem a zadanou problematiku a také fakt, že přestože se téma poměrně často objevuje v masmédiích i v literatuře, současný stav nasvědčuje tomu, že k nijak výrazným změnám k lepšímu stále nedochází. A dopad společenských jevů jako jsou neúplné rodiny a nutnost existence náhradní rodinné péče na vývoj dětí považuji za jednu z velmi důležitých otázek vývoje celé společnosti.

Než se budu v textu práce podrobně zabývat problematikou neúplné rodiny a náhradní rodinné péče, zabývám se hlouběji vývojem a charakteristikou rodiny. Jen pro ilustraci bych na úvod ráda uvedla biblický text, který značí, že muž a žena patří k sobě a jejich „úkolem“ je založení rodiny, jejíž prioritou jsou děti:

„Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem,

stvořil ho, aby byl obrazem Božím,

jako muže a ženu je stvořil.

A Bůh jim požehnal a řekl jim:

Plodte a množte se a naplňte zemi.

Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami,

nad nebeským ptactvem, nade vším živým,

co se na zemi hýbe“

(Gn 1, 27 - 28).

Ve své práci se zabývám zadanou tematikou z několika možných hledisek, a to jednak z psychologického, pedagogicko – psychologického a

stranou nenechávám ani právní a sociálně – právní otázky. V tématu neúplné rodiny podrobněji zohledňuji pouze dvě příčiny jejího vzniku, a to rozvod a úmrtí, ačkoli jsem si pochopitelně vědoma, že existuje řada příčin jiných (např. svobodné matky, emigrace rodičů atd.).

Aktuálnost této problematiky bych ještě ráda zdůraznila např. několika faktickými údaji o stavu rozvodovosti.

Rozvodovost se v loňském roce vyšplhala až na 49 % uzavřených manželství (za předpokladu zachování intenzit rozvodovosti podle délky trvání manželství z roku 2004 po dalších zhruba třicet let), zatímco počátkem 90. let se pohybovala okolo 35 %. Znamená to, že rozvodem dnes končí již polovina z původně uzavřených manželství (30).

Socializace začíná v rodině jako primární sociální skupině. Pokud chybí předpoklady rodinné péče, je zapotřebí zajistit náhradu a umožnit dětem bezproblémový vstup do společnosti.

1 VÝVOJ RODINY

Kapitola pojednává o volbě partnera, manželství a rodině z pohledu jejich úlohy ve společnosti a věnuje se i diferenciaci jejich typů, přičemž část kapitoly se zaměřuje také na problémově zatížené rodiny.

1.1 Volba partnera

Volba partnera hraje velmi důležitou roli pro náš budoucí život a neméně důležitá je i pro život našich dětí.

V první fázi vztahu partner působí především svou primární přitažlivostí, tj. vzhledem a chováním.

Ve druhé fázi partnerského vztahu jde především o vzájemnou podobnost či o jistou míru shody v obecných zájmech, uznávaných hodnotách a postojích k světu. Jestliže partneři v této fázi docházejí k poznání, že ona zájmová a hodnotová shoda není dostatečná a tudíž že se k sobě nehodí, je logickým důsledkem situace rozchod partnerů.

Ve třetí fázi partneři zjišťují a hodnotí, zda ve vztahu zaujímají navzájem se doplňující role a zda jsou uspokojovány jejich potřeby.

K oboustranné spokojenosti ve vztahu dochází za situace, kdy je u obou partnerů vzájemné doplňování se vyvážené (4, s. 82 - 83).

V dnešní době je situace v mnoha ohledech volnější, než tomu bylo v minulosti. Lidé nejsou až na výjimky do svazku manželského svým okolím nebo společenskou situací nuceni, svého budoucího partnera si mohou vybrat svobodně a sami dle svého uvážení, v ideálním případě pak na základě lásky.

Láska je obecně považována za hluboký cit kladného charakteru. Má být v ideálním případě nesobecká a zároveň skrze ni mají být uspokojeny

vlastní potřeby jednotlivce. „Láska má tři složky: potřebu přijetí a závislosti, sklon pomáhat a orientaci na výlučnost a pohlcení“ (4, s. 92).

Na začátku každého vztahu je primární podmínkou zamilovanost, kterou lze definovat jako stav vědomí, v němž jsou partneri svým protějškem fascinováni a idealizují si ho. Tento stav však obvykle trvá řádově jen několik měsíců (u mužů je tento stav ještě kratší než u žen). Poté přichází střízlivější stav vědomí, ve kterém je možné posuzovat a hodnotit partnera v realističtější rovině. Teprve tehdy je člověk schopen se racionálně rozhodnout, zda si s daným partnerem dokáže představit svůj budoucí život.

Reálnou šanci na trvalé partnerství a následné manželství mají lidé, kteří si jsou podobní v sociálních a psychologických charakteristikách. Při volbě partnera je tedy důležitá ^{muž} sociální vrstva a náboženství (13, s. 51).

1.2 Manželství

Každý, kdo vstupuje do manželství, má od tohoto svazku nějaká očekávání, která jsou pochopitelně pro každého jednotlivce specifická. Je však velmi důležité uvědomit si nejen co očekávat od toho druhého, ale na druhé straně co požadovat sám od sebe. Oldřich Matoušek v publikaci Rodina jako instituce a vztahová síť uvádí o očekávání v manželství:

„Očekávání žen jsou tato:

- ✓ **Posedět a popovídat.** Žena čeká, že muž bude poslouchat její běžné starosti. Případně, že i on jí bude vypravovat svoje běžné starosti.
- ✓ **Duševní porozumění.** Žena chce s mužem sdílet i své niterní pocity bez obav, že budou zlehčovány nebo ironizovány. Chce se svěřit s výjimečně pěknými zážitky i s omyly. V hraničním případě

chce vést s mužem „bytosťný rozhovor“ týkající se hodnot, zásadních názorů na život.

- ✓ **Vycítit, co žena potřebuje.** Žena chce, aby muž vycítil její potřeby a spontánně na ně reagoval. Chce, aby muž oceňoval, co žena pro něj a pro rodinu dělá. Týká se to i sexuality.
- ✓ **Vyjadřovat lásku celým svým životem.** Toto očekávání představuje rozprostření předchozích požadavků do delšího časového intervalu. Žena čeká trvalé důkazy toho, že je milována.

Analogicky vypadají očekávání mužů:

- ✓ **Uvařeno, uklizeno.** Muž čeká, že domácnost bude v dobrém stavu, že mu žena vytvoří příjemný domov, ve kterém budou uspokojeny jeho základní potřeby.
- ✓ **Neobtěžovat s problémy.** Muž čeká, že provoz rodiny bude běžet pod vedením ženy, případně s účastí dětí, ale že on bude jen minimálně obtěžován jejich těžkostmi.
- ✓ **Sex kdykoli se mu zachce.** Muž se cítí být pánem v sexuální sféře, nepředpokládá, že by měl ženu k sexuálnímu styku vyladovat, nepočítá s tím, že by mohl být odmítnut.
- ✓ **Obdiv stále.** Muž čeká, že žena bude obdivovat jak jeho výkony v zaměstnání, tak to, co udělal pro rodinu“ (13, s. 52).

Toto jsou sice očekávání přirozená a oprávněná, ale jestliže se vymknou kontrole a přejdou do extrémní polohy, může to mít neblahý vliv na manželství.

V manželském vztahu by především neměla chybět oddanost, komunikace, flexibilita rolí (žít dle vlastní volby) a samostatnost (každý z

nich má být sám sebou). Jde zde také o proces růstu pro oba manžele (4, s. 26 - 27).

Je zapotřebí mít na paměti, že manželský vztah nezůstává stále stejný. Vlivem času se vyvíjí a mění (4, s. 93), což může vést k pozitivním i negativním konsekvencím. Z toho důvodu hraje velmi důležitou roli neustálé úsilí obou manželů ke zdokonalování jejich společně sdíleného vztahu (14, s. 6).

Do manželského soužití spadá finanční hospodaření, péče o domácnost, volný čas, sex a výchova dětí, což se vše realizuje na základě vzájemné manželské komunikace.

Finanční hospodaření – odvíjí se od příjmů manželů, který určuje jejich životní úroveň. Manželé si vytvářejí rodinný rozpočet (příjmy, úspory a výdaje). Výdaje můžeme rozdělit na nutné, které zajišťují chod domácnosti (jídlo, oblečení, nájem, inkaso, ale i vzdělávací kurzy, dovolené...) a ostatní výdaje (zájmy, zábavy atd.). V manželství by měla fungovat určitá rovnováha mezi výší finančního příjmu partnerů a jejich podílem práce v domácnosti. Problémy mohou vznikat tehdy, budou-li finance obou manželů do detailů přísně společné, nebo naopak pokud je budou manželé striktně separovat.

Péče o domácnost – závisí především na rozvržení povinností manželů (úklid, praní, žehlení, nakupování, atd.).

Volný čas – souvisí především s vlastnostmi, postoji a zájmy obou partnerů. Manželé by rozhodně měli trávit podstatnou část času společně, avšak měli by mít také dostatek individuálního volného času. Pro manželský svazek není dobré, je-li soužití převážně otevřené (převažuje individuální využití volného času) nebo jednostranně otevřené (jeden z partnerů se cítí být zanedbáván a má tendenci omezovat druhému jeho aktivity, zatímco druhý naopak necítí přílišnou potřebu být s partnerem

stále a nechce být omezován) či uzavřené (všechny volný čas tráví manželé společně, což časem vede opět k neshodám).

Sex – jeho četnost i intenzita se v průběhu manželského soužití snižuje. Nejčastější problémy mohou spočívat právě ve snížení četnosti, popř. místě, trvání atd. Neshody partnerů mohou nastat také na základě funkčních sexuálních poruch.

Výchova dětí – tvoří podstatnou část manželského soužití. Rozpory mezi manželi mohou vznikat v důsledku nevhodně zvoleného kompromisu ve výchovných metodách, přílišné přísnosti, přehnané toleranci, nevyhovujícím rozdělení výchovné autority atd.

Vzájemná komunikace partnerů – je základem každého manželství. Probíhá za pomoci verbálních ale i neverbálních výrazových prostředků. Komunikace mezi partnery by měla mít formu dialogu, který je v ideálním případě ukončen společným rozhodnutím. V manželské komunikaci se objevují spory (týkají se vždy konkrétních problémů a jejich cílem je nalézat řešení) a hádky (vztahují se k citěným problémům, jsou spojeny s afektivním nábojem a mají za úkol porazit partnera). Zvyšováním intenzity hádek může dojít k vážnému manželskému konfliktu, kdy už se manželé často nevyhýbají ani použití vulgarismů popř. chronickému vyčítání; což může někdy vést až k vzájemné nenávisti partnerů (14, s. 41 - 55).

Odtud je pak už jen krůček ke skutečné manželské krizi, ačkoli manželská krize může nastat i za relativně příznivých okolností. Krizové stavy manželství obvykle trvají v průměru jen několik málo měsíců, ale mohou v extrémním případě přetrvávat i několik let (14, s. 44).

První manželská krize zpravidla nastává mezi třetím a sedmým rokem trvání manželského svazku (14, s. 44). Mezi manželi dochází při jejich vzájemném soužití ke stereotypu a jejich romantické představy, které měli oba partneři na začátku manželství jsou minulostí. Mezi partnery

dochází častěji k hádkám a běžné komunikace naopak ubývá. Průběh krize výrazně zhoršují další objektivní vlivy jako např. ekonomické problémy, zásahy rodičů jednoho či obou partnerů či dokonce nevěra.

Druhá manželská krize už nebývá tak hluboká jako krize první. Vyskytuje se zpravidla kolem dvacátého roku trvání manželství. Nastává z důvodu odchodu dětí z rodiny a jejich osamostatnění se a dále také z obav blížícího se stáří.

Překonání obou manželských krizí vyžaduje u obou partnerů otevřenější formu manželství (14, s. 44).

Hlavním úkolem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. „Bez dítěte by byl život nudný – i manželství by bylo prázdné“ (8, s. 15).

1.3 Rodina

Základní charakteristické vlastnosti a funkce rodiny z hlediska celé společnosti i vývoje každého jednotlivce lze ve stručnosti charakterizovat těmito větami:

- Rodina je instituce, která má svou intimitu.
- Rodina tvoří základní buňku lidské společnosti.
- Rodina je základním prostředím dítěte, které ho formuje a utváří.

1.3.1 Proměny rodiny

1) **rodina tradiční** – starší typ rodinného uspořádání. Má charakter pevného svazku, jehož zrušení není možné (z důvodu hanby, finančních problémů atd.). V tomto typu rodiny rodiče vybírají dětem protějšky, přičemž láska mezi budoucími partnery není důležitá. Klíčovým důvodem

pro založení rodiny jsou zde děti. Rozlišuje se rodina malá, jež zahrnuje muže, ženu a děti, a v širším okruhu příbuzných pak rodina velká, zahrnující navíc babičky, tety, bratrance, sestřenice atd. Malé je tak integrováno do velkého, rodina je stálá, semknutá (21). Tento typ rodiny dnes přetrvává jen minimálně.

2) rodina moderní – postupem času a vlivem změn ve společnosti nastává krize, jejímž důsledkem dochází k oslabení náboženského citění. S příchodem průmyslové éry jsou lidé často nuceni hledat obživu mimo místo bydliště (svého původu) a opouštět tak velké tradiční rodiny. Dochází tak k markantnímu rozdělení společnosti na malé rodiny, kdy ostatní členové z širšího okruhu rodiny do malé rodiny výrazněji nezasahují (každý si žije svým životem). Rodina se tak stává místem citového pouta, kde získává více prostoru tělesno, vroucnost, sexualita. Ono vroucí citové pouto ale nemusí být trvalé, vše nabývá oproti tradiční rodině volnějšího rázu. V tomto typu rodiny není dítě samozřejmostí, ale většina žen je chce. Vztah k němu je ale jiný, často se zrození prvního dítěte odkládá až do věku ženy kolem 30-ti let. Navíc je zřetelné výrazné zvýšení podílu jedináčků.

3) rodina postmoderní – dochází zde k výraznému posunu pokud jde o vnímání rodičovství. Odkládání mateřství na pozdější dobu se stává velmi častým jevem (vzniká dokonce termín „starší matky“). Rodičovství je plánované. Dostupností antikoncepce umožněná kontrola porodnosti se odráží mj. v principech vzniku rodin – dříve vysoké procento manželství vzniká v důsledku neplánovaného očekávání potomka. Současně se také zvyšuje podíl potratů (21).

1.3.2 Členění rodiny

Rodina je buď úplná nebo neúplná. V neúplné rodině se projevuje efekt funkční neúplnosti – jeden z rodičů nefunguje plnohodnotně, v důsledku čehož má dítě snahu nefunkční osobu zfunkčňovat. Používá k tomu prostředky jako zlobení, obracení pozornosti na sebe apod. Chybějící rodič může být také z pohledu dítěte kompenzován jinou osobou. Samozřejmě existují i případy, kdy se pro kompenzaci dělá až příliš, tedy že se někdo nepřírozeně snaží chybějící roli nahradit.

Také sourozenectví navozuje specifické interakce: Zvyšuje celkovou kvalitu chování dítěte, výrazně posiluje solidaritu a toleranci, mladší ze sourozenců se často ztotožňuje se staršími, bere je za svůj vzor, sourozenci mohou vůči rodičům a okolí sdílet tajemství apod. Je tedy logické, že většina malých dětí intuitivně touží po sourozenci. Sourozenecký vztah s sebou ale pochopitelně může přinášet i konflikty. Je třeba také dodat, že hodnoty, jež sourozenectví nabízí, nejsou navozeny automaticky a je proto třeba je udržovat, aby nedošlo k jejich devalvaci či úplnému svržení.

Dříve bývalo v rodinách více dětí (často čtyři až sedm), dnes je mnohem častější výskyt jedináčků.

Přesáhne-li počet dětí tři až čtyři, mohou vzniknout problémy přetížené rodiny, při nichž se mladším dětem nedostává originální pozornosti (dostávají obnošené věci apod.).

Jestliže je dítě jedináček, není jeho komunikace s vrstevníky přirozená. Typické vzorce chování jedináčků jsou dány tím, že dítě tráví velkou část života pouze v přítomnosti dospělých. Dítě přirozeně používá jejich slovník, může se často jevit jako nadprůměrné, jsou do něj ze strany rodičů i širšího okolí vkládány velké naděje. Problémy vyjdou na povrch v

okamžiku konfrontace s vrstevníky, kdy si dítě najednou uvědomí, že není tak nadprůměrné, není už tak chváleno (21).

1.3.3 Základní psychologické funkce rodiny

Rodina:

- uspokojuje primární potřeby dítěte v raném stádiu života,
- uspokojuje potřebu organické přináležitosti (např. dítě je s matkou spojeno intenzivním citovým naladěním),
- dává dítěti akční prostor (dítě si uvědomuje co umí, co dovede),
- vede dítě k rodinnému vybavení (vztah k věcem),
- určuje vzájemný vztah chlapců a dívek,
- skýtá dítěti vzory a příklady,
- v dítěti zakládá vědomí povinnosti (samozřejmost řádu, respektu a úcty),
- nabízí dítěti příležitost vejít do generačních vztahů a tyto vztahy si uvědomovat,
- prostřednictvím rodičů a přátel se dítě dostává do vztahu širší společnosti,
- dětem zůstává prostředím vzpomínek, spolehnutí (22).

1.3.4 Funkčnost rodiny

Rodina vůči společnosti plní funkci biologickou (reprodukční). Dále funkci ekonomickou a výchovnou. Bezdětné manželství může plnit funkci biologickou, ale ne reprodukční (15, s. 71).

Stabilizovaně funkční rodina – plní harmonicky funkce rodiny bez větších problémů (zajišťuje dítěti optimální tělesný i duševní vývoj; dítě je šťastné, bez traumat).

Funkční rodina s problémy – rodina, která je schopna vážné problémy řešit (např. manželská krize, vážná nemoc) a současně se z nich dokáže poučit. Tato rodina nijak neohrožuje zdravý vývoj dítěte.

Problémová rodina – dlouhodobě trpí problémy (trvalé finanční či bytové), rodiče nejsou schopni samostatně problémy natrvalo řešit, hledají pomoc psychologů.

Disfunkční rodina – vykazuje vážné narušení některých či dokonce všech funkcí rodiny, což ve svých důsledcích poškozuje rodinu a narušuje vývoj dítěte. Některý člen rodiny často trpí psychickou poruchou, alkoholismem atd.

Afunkční rodina – ztratila funkce vzhledem k dítěti. Závažným způsobem dítěti znemožňuje jeho vývoj a tím ho vážně ohrožuje. V tomto případě je již nezbytně nutné zajistit výchovu dítěte mimo rodinu. V úvahu připadá dětský domov, náhradní rodinná péče (23).

1.3.5 Typy problémově zatížených rodin

K nejvíce rozšířeným typům rodin s problémy, disfunkčních a afunkčních patří rodina nezralá, přetížená, ambiciózní, perfekcionistická, autoritářská, protekcionistická, liberální, odkládající a disociovaná.

1) Nezralá rodina – je založena na manželství příliš mladých partnerů, které je vynuceno na základě nechtěného těhotenství. Rodiče jsou příliš mladí na to, aby sami dobře věděli, co chtějí, natož aby si věděli rady s výchovou svého dítěte. V těchto rodinách dítě obvykle nefunguje jako pojící článek, naopak je spíše předmětem sporů a pro rodiče

představuje velkou zátěž. Mladí rodiče bývají stále ekonomicky, ale i psychicky závislí na svých rodičích. Jsou nezralí v oblasti životních hodnot a pohledu na svět (to působí na dítě v počátcích života velmi negativně). Jsou také nedostatečně vybaveni co do oblasti zkušeností a citů, z čehož plynou prudké vzněty, afekty, velké citové pohnutky. Často se přičleňují i sociální a ekonomické problémy.

2) Přetížená rodina – na povrch působí, že je vše jak má být, ale na matku či otce padá tíseň. Přetíženost jednoho či obou manželů může vzniknout z konfliktů uvnitř rodiny, neshodami přímo mezi manželi, problémy v zaměstnání, starostmi způsobenými nemocí některého z členů rodiny, narozením dalšího dítěte, silným citovým strádáním (především matky jsou často osamoceny), ekonomickými potížemi atd. Přílišná zátěž některého člena rodiny má negativní dopad na celou rodinu a především na výchovu dítěte. Některá přetížení však mohou mít jen dočasný charakter.

3) Ambiciózní rodina – na první pohled se zdá být naprosto v pořádku. Rodiče jsou často vzdělaní, bohatí a zároveň nadměrně zatížení touhou něco dokázat (kariéristé). Nemají na své dítě čas a obvykle argumentují tím, že vše dělají právě pro ně. Dítě z ambiciózní rodiny je sice po materiální stránce velmi dobře zajištěno, ale citově strádá (chybí mu přítomnost rodičů, v důsledku čehož pociťuje nedostatek důvěry, postrádá možnost si pohovořit či trávit společně čas). Proto se dítě všemožně snaží upoutat na sebe pozornost, bouří se, nebo je naopak apatické. Rodiče si to nepřipouštějí a jdou si dál za svými cíli, především za dalším zvyšováním materiálního standardu.

4) Perfekcionistická rodina – je charakteristická neustálým tlakem, který rodiče na dítě vyvíjejí. Rodiče chtějí po dítěti ty nejlepší výsledky a často se tedy stává, že dítě nestačí splnit přehnané nároky rodičů. Rodiče si obvykle neuvědomují, že dítě ta či ona činnost nebaví nebo mu dokonce

nejde. Tím, že se rodiče nesnaží lépe proniknout do nitra svého dítěte a odhadnout tak jeho schopnosti a možnosti, a neustále zvyšují své požadavky, tím dítě staví do situace trvalé zátěže (dítě následkem toho obvykle ztrácí sebedůvěru, což může vést k vážnému narušení osobnosti).

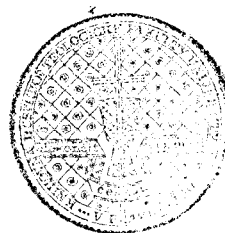
5) Autoritářská rodina – je založena na příkazování, zakazování a „dirigování“. Rodina absolutně nevnímá autonomii dítěte a systematicky potlačuje jeho spontánnost, čímž způsobuje, že dítě je dlouhodobě frustrováno. Tento typ výchovy vede k apatii dítěte, nebo k jeho rezignaci, negativismu i agresivnímu chování provázené velmi častými impulzivními výbuchy. Častěji bývá oním autoritářem otec, matky méně.

Fungování autoritářské rodiny se opírá o systém trestů:

- tresty fyzické (v důsledku těchto trestů bývá dítě agresivní),
- trestání zesměšňováním,
- verbální trestání (nadávky, urážky),
- trestání svalováním viny na dítě.

6) Protekcionistická, rozmazlující rodina – v tomto typu rodiny jsou stěžejní ochranné postoje. Rodiče (ve většině případů se jedná o matku) se snaží dítěti za každou cenu vyhovět a dát mu za pravdu, jsou mu podřízeni a zbavují dítě odpovědnosti za jeho chování. Dítě se velmi často neumí ovládat, svět mimo rodinu v mnoha případech vnímá jako nepřátelský. Dítě je pak bez přítomnosti rodičů snadno zranitelné až bezmocné. V chování rodičů lze na základě jejich postoje při ochraně potomka rozlišit tři elementární typy protekcionismu:

- a) protekcionismus útočný** – rodiče všude hájí své dítě agresivně,
- b) protekcionismus soucítící** – rodiče zaujímají trpělivý postoj; cítí se ublíženi společně s dítětem,

c) **protekcionalismus služebný** – rodiče se staví do role dítěti podřízeného; z dítěte se stává diktátor.

7) Liberální, improvizující rodina – je založena na přemíře volnosti, se kterou si neví rady a kterou trpí. Dítě strádá nedostatkem řádu. Nejsou mu jasně vymezena pravidla. Rodiče se domnívají, že dítě se samo naučí samostatně jednat. Z rodiče se časem může stát autoritář. Důsledky setrvávání v tomto typu rodiny jsou pro dítě velmi negativní. Dítě si neváží svých rodičů, pohrdá autoritami, má sklon k egoismu, často je cynické atd.

Pozn.: 1) až 7): V těchto rodinách se rodiče navenek jeví jako o dítě pečující, ale psychický vývoj dítěte mohou poškodit.

8) Odkládající rodina – je typická přenášením výchovy mimo rodinu. Rodiče jsou nadměrně zatížení nebo ambiciózní, nezralí či dokonce prožívají manželskou krizi. Situaci si usnadňují tím, že dítě na nějakou dobu odloží k prarodičům, příbuzným, známým, sousedům nebo i k sociálním institucím. V této době si rodiče chtějí odpočinout, ale postupně se z této zprvu pouze výjimky stává zvyklost. To je pro dítě velmi obtížné a trpí tím. Objevují se u něj depresivní příznaky, nedokáže si vytvořit určité návyky přináležitosti (frustrace a deprivace se projevuje ve vzdoru, protestu).

9) Disociovaná rodina – jsou v ní narušeny vnější i vnitřní vzájemné vztahy. Příčinou vzniku může být dlouhodobá krize, rozvodová situace, v krajním případě dokonce prostituce, alkoholismus apod.

a) Disociovaná rodina vnější – rodina je izolovaná od vnějšího okolí, což se projevuje omezením kontaktů. Rodina se uzavírá do sebe, zabývá se pouze svými problémy, které ji zcela pohlcojí. Tento stav může být vyvolán mnoha různými činiteli popř. jejich souhrou a týká se zejména minoritních sociálních skupin (např. etnicky odlišných, přistěhovalců nebo i rodin s postiženým dítětem). Takováto rodina trpí mnohdy falešnou

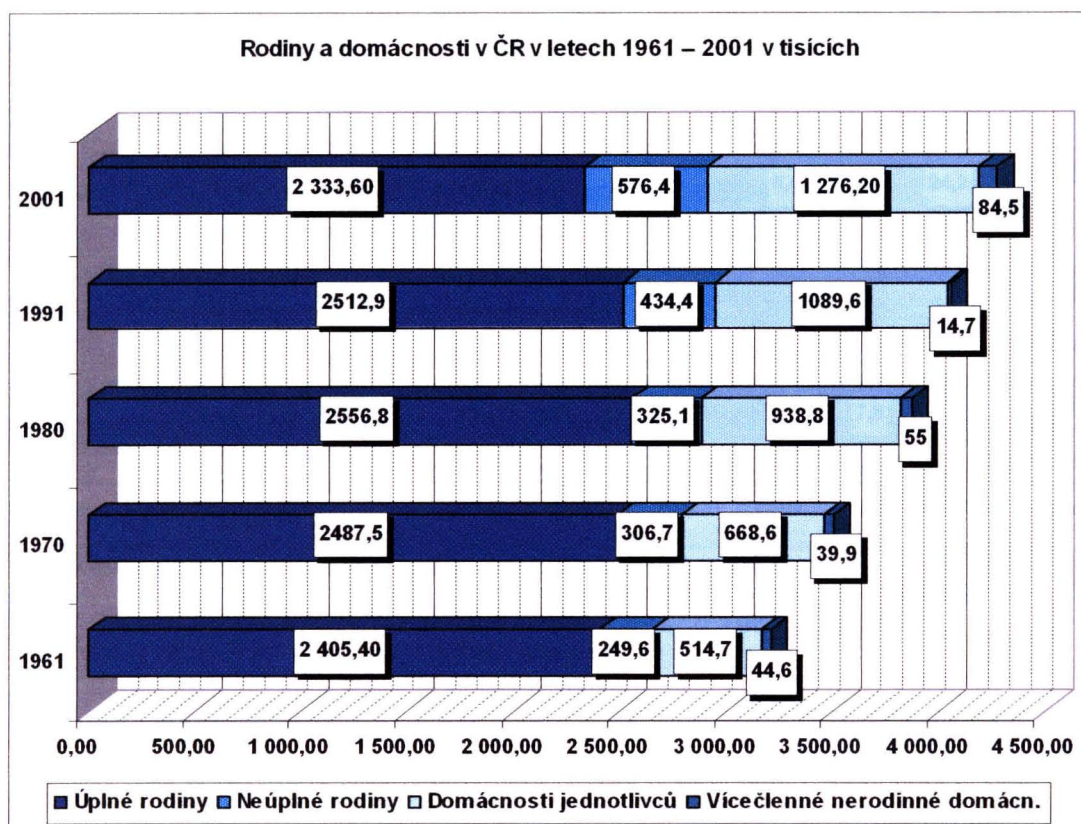
představou o nepřátelství svého okolí, nechce být viděna a může být dokonce konfliktní. Dítě z této rodiny ztrácí příležitost se socializovat nebo se od počátku učí poznávat okolí jako hrozbu (nepříznivá ostražitost dítěte).

b) Disociovaná rodina vnitřní – jsou narušeny vztahy mezi členy rodiny a bývají obvykle oslabeny i vzájemné kontakty rodinných příslušníků. Každý ze členů této rodiny se zabývá jen svými individuálními problémy a ostatní příslušníci a jejich starosti ho naprosto nezajímají. Dítě v takové rodině trpí citovou deprivací, může se u něj nezřídka projevit i traumatizace (vztahy se vyostřují; časté jsou hádky či dokonce násilí provázené strachem dětí, že se rodiče rozejdou). Slabí členové rodiny se hroutí, nejvíce se na nich projeví nedostatky ve vztazích, nesouběžnost, nesolidárnost (24).

Dle údajů o celkových počtech a složení rodin a domácností v ČR zjištěných ČSÚ pro sledované období 1961 až 2001 se zvýšil celkový počet rodin a domácností z počtu 3 214,3 tisíc v roce 1961 na 4 270,7 tisíc v roce 2001. Ze zjištěných číselných údajů vyjádřených v procentech vyplývá, že se současnosti v tomto celkovém počtu (kromě toho, že výrazně narostl podíl domácností jednotlivců) podstatně zvýšil podíl neúplných rodin z 7,8 % (249,6 tis.) v roce 1961 až na 13,5 % (576,4 tis.) v roce 2001. Komplementárně se zvýšením počtu rodin neúplných se i rapidně snížil podíl rodin úplných, a to z 74,8 % (2 405, 4 tis.) v roce 1961 až na pouhých 54,6 % (2 333,6 tis.) v roce 2001 (30).

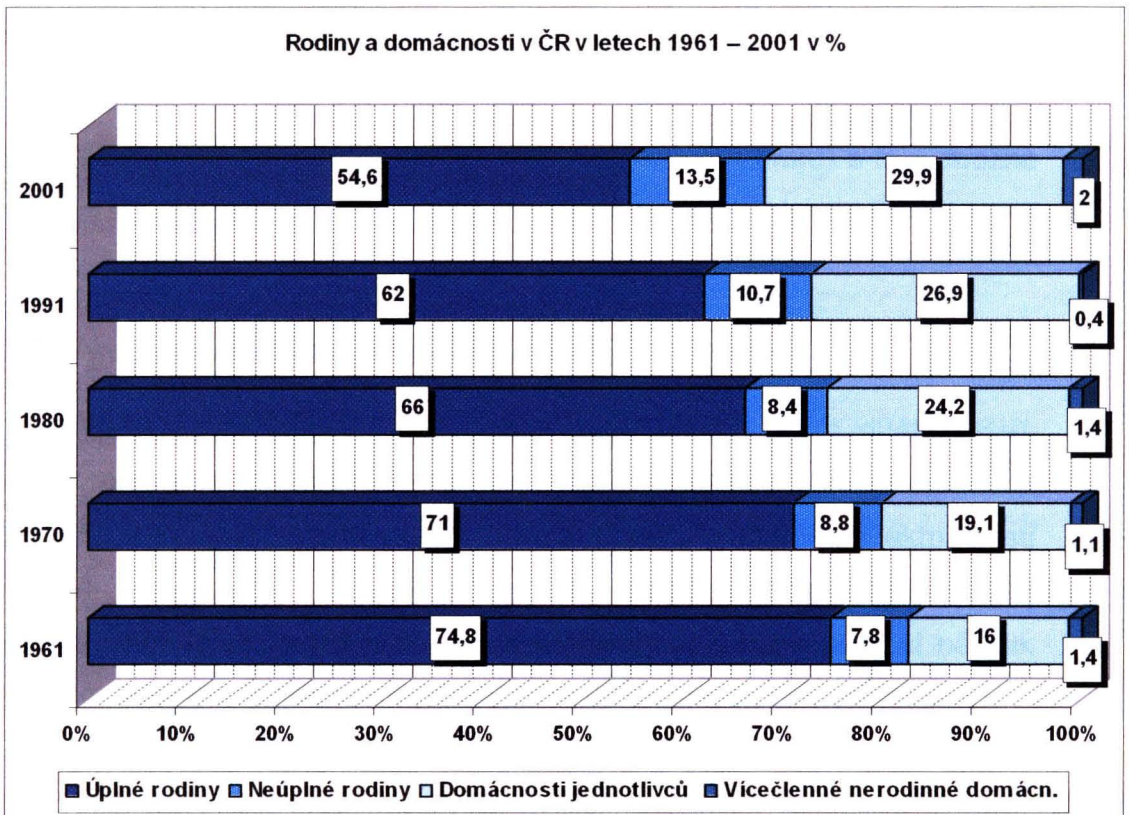
Zjištěné číselné a procentuální údaje jsou graficky vyjádřeny na obr. 2.1 (rodiny a domácnosti v číslech) a 2.2 (rodiny a domácnosti v číslech). Jak je vidět z grafického zobrazení, tak zatímco se celkový počet rodin a domácností ve sledovaném čtyřicetiletém období zvýšil o více než jeden milion, počet úplných rodin nejen že adekvátně nevzrostl, ale dokonce se (v kontrastu s nárůstem počtu neúplných rodin) snížil o

bezmála 72 tisíc. V roce 2001 byl tak i přes předchozí růst zaznamenán díky náhlému prudkému poklesu nejnižší počet úplných rodin v celém sledovaném období. Neúplných rodin bylo naopak v tomto roce nejvíce.

Obr. 1.1: Rodiny a domácnosti v ČR v letech 1961 – 2001 v tis.

Výsledky průzkumů, vyjádřené na obr. 1.1 a 1.2 svědčí o závažnosti a aktuálnosti tématu sledovaného v této diplomové práci. Další kapitola bude věnována neúplným rodinám, příčinám jejich vzniku a problémům s neúplnou rodinou souvisejícím.

Obr. 1.2: Rodiny a domácnosti v ČR v letech 1961 – 2001 v %

2 NEÚPLNÁ RODINA

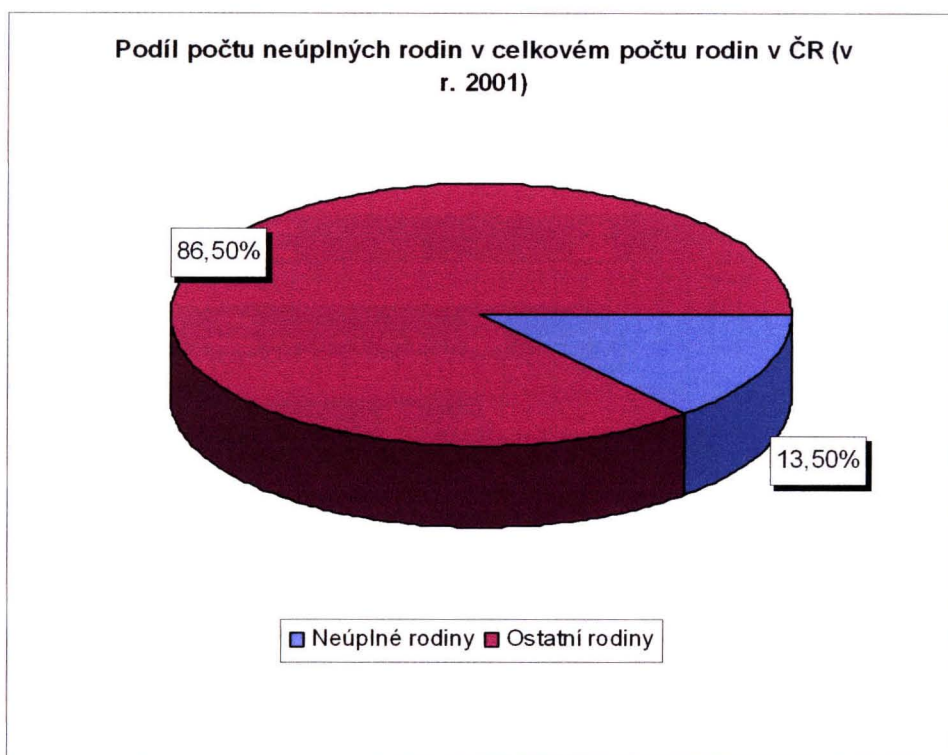
V dalších odstavcích bude řešena problematika neúplných rodin, příčiny jejich vzniku (především pokud jde o rozvod a úmrtí) a také možné dopady včetně analýzy alternativ řešení. Zmíněn bude také současný stav.

2.1 Vývoj a současný stav v číslech

Neúplná rodina se skládá pouze z jednoho rodiče a dítěte (dětí), druhý rodič v rodině chybí. Druhý rodič není v rodině přítomen z důvodu rozvodu, úmrtí, svobodné matky, atd. Pro další zdůraznění aktuálnosti řešené problematiky a ještě názornější nastínění současného stavu v České republice se ještě na chvíli podržme čísel a uveďme si několik dalších relevantních statistických údajů a provést jejich stručný rozbor.

Dle údajů zjištěných Českým statistickým úřadem (dále jen ČSÚ) bylo k 1. 3. 2001 (Pozn.: novější údaje nejsou v době psaní této práce na webových stránkách ČSÚ k dispozici) v České republice 576 420 neúplných rodin, přičemž z toho 343 tisíc rodin s nezaopatřenými dětmi (30).

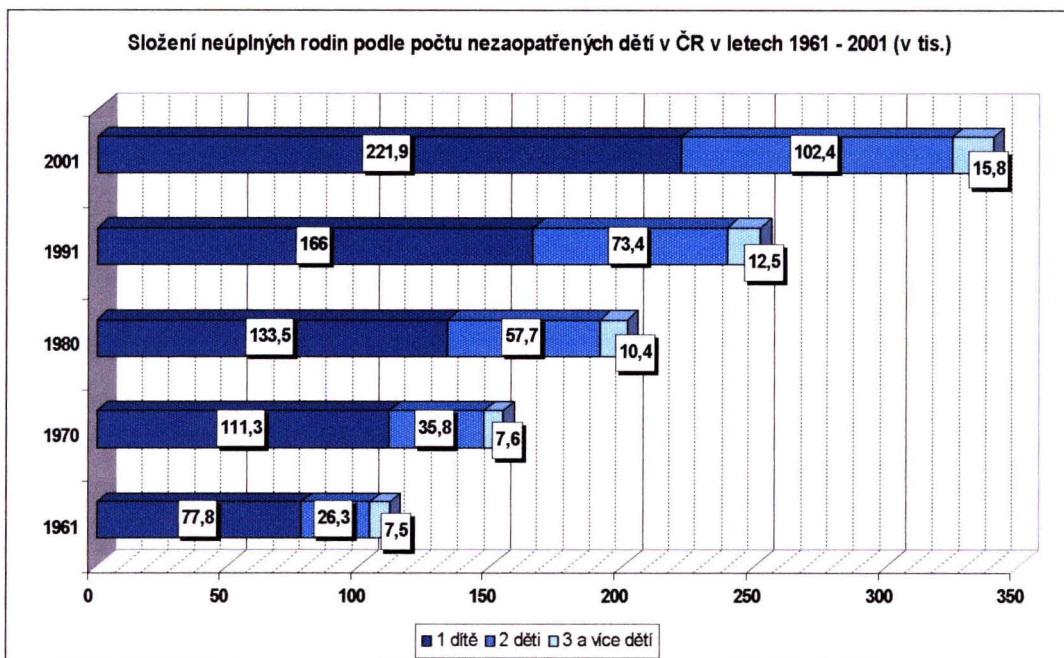
Průměrná velikost neúplné rodiny je 2,46 osob. Ze zjištěných údajů dále vyplývá, že v letech 1991 – 2001 došlo k nejvyššímu růstu počtu i podílu neúplných rodin v posledních čtyřech desetiletích. Ve srovnání s rokem 1991 jich bylo v roce 2001 o 142 tisíc více, z toho o 89 tisíc více je neúplných rodin se závislými dětmi. Pokud situaci nastíníme v absolutních číselných údajích, žije v neúplných rodinách téměř 1,5 milionu osob, přičemž 488 tisíc z toho je závislých dětí. Percentuálně vyjádřeno činí podíl neúplných rodin z celkového počtu rodin v České republice v roce 2001 přibližně 13,5 % (30). Pro ilustraci je tento relativní podíl graficky znázorněn na obr. 2.1.

Obr. 2.1: Podíl počtu neúplných rodin v celkovém počtu rodin v ČR (v r. 2001)

Za pozornost jistě stojí také zjištění, že z 85 % je v čele těchto rodin žena. Rozvedená žena s dětmi tak zůstává s velkou převahou nejčtetnějším případem neúplné rodiny. Na druhé straně se ale ve vzrůstajícím počtu neúplných rodin zvýšil i počet mužů, kteří sami pečují o nezaopatřené děti, a to z 30 tisíc v roce 1991 až na celých 43 tisíc v roce 2001 (30).

Uvážíme-li i ekonomická hlediska neúplných rodin, vyplyne ze statistik fakt, že ve více než 40 tisících neúplných rodinách s nezaopatřenými dětmi je osoba v čele rodiny nezaměstnaná. Neúplné rodiny také mnohem častěji než jiné žijí společně s další rodinou v jednom bytě, převážně pak u rodičů.

Obr. 2.2: Složení neúplných rodin podle počtu nezaopatřených dětí v ČR v letech 1961 - 2001

Na grafickém vyjádření složení neúplných rodin z pohledu počtu nezaopatřených dětí v závislosti na sledovaném roce na obr. 2.2 je jasně patrná výrazně rostoucí tendence, která se projevuje už od sledovaného roku 1961. S velmi mírným nárůstem v mezidobí 1970 až 1980 výrazně kontrastuje prudký nárůst počtu neúplných rodin v letech 1980 až do relativně nedávného roku 2001, přičemž lze očekávat podobnou tendenci i v dalších letech (30).

V dalších odstavcích bude text orientován nejprve na příčiny vzniku neúplných rodin a také na rozbor těchto příčin.

2.2 Rozvod

Jednou z častých příčin rozvodu jako jedné z možností vzniku neúplné rodiny je vnitřní nesvoboda lidí a neochota přijmout zodpovědnost za své chování.

Rizika rozvodu z hlediska vzniku neúplné rodiny spočívají mimo jiné i v tom, že rozvod vede takřka ve všech případech ke ztrátě jistoty a bezpečí domova. Pro plnohodnotný vývoj dítěte pak chybí potřebný model pro vymezení sexuální role. Osamělý rodič je nucen zastávat univerzální roli, která je pochopitelně dominantnější a emočně značně náročná. Vztah dítěte k rodiči, který s ním trvale nežije, se postupně mění. Vztah k rodiči, se kterým dítě žije, se pochopitelně mění také.

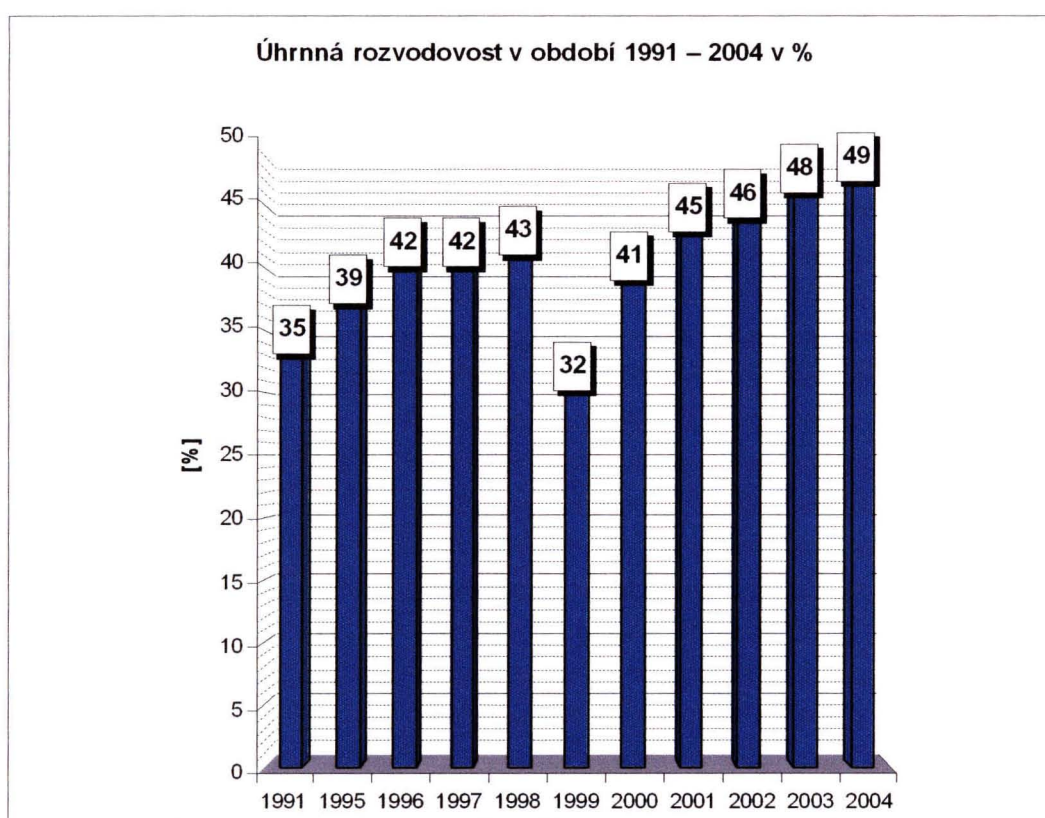
Rozvod manželství a následný rozpad rodiny má etické, sociální, právní i emoční aspekty. Rozvodem se má zamezit nesouladu, těžkým konfliktům mezi manželi a má se jím skončit problematické spolužití. Bohužel ne vždy se ale výsledek změny naplní podle žádoucích představ. Naopak v porozvodové době mohou nastat další konflikty odlišného charakteru (9, s. 133).

„Z teoretického hlediska lze správně hovořit o třech stádiích:

a) Manželský (rodinný) nesoulad, který vzniká z více či méně podstatných rozporů, ve kterých se prokazuje snížená schopnost partnerů najít vhodné kompromisy a rozpory řešit. Tento manželský nesoulad, který je poměrně běžný a nebývá nikým „diagnostikován“, přechází v menší části případů v

b) manželský (rodinný) rozvrat. V rodinném rozvratu jde již i podstatnější postižení některé ze základních rodinných funkcí (emoční, ekonomické, výchovné). Rodinný rozvrat může být akutní nebo dlouhodobý. V některé ze svých fází pak může přejít v

c) **rozvod.** Rozvod je tedy formálně právním ukončením manželského vztahu dvou jedinců, krajním řešením v procesu rozvratu manželství. Rozvod na rozdíl od rozvratu manželství je deklarován, a to tím, že je podán návrh na rozvod, proběhne rozvodové řízení a do celého děje, který byl předtím pouze součástí rodinného života, vstupují úřední instituce, jako např. soudy, právníci, oddělení péče o dítě aj.“ (9, s. 133 - 134). Vývoj rozvodovosti v časovém období od roku 1991 do roku 2004 v České republice zachycuje graf na obr. 2.3.

Obr. 2.3: Úhrnná rozvodovost v období 1991 – 2004 v %

Pojem úhrnná rozvodovost udává podíl manželství končících rozvodem, a to za předpokladu zachování intenzit rozvodovosti podle délky trvání manželství z daného roku po dalších zhruba třicet let. Zdrojové číselné údaje pro graf na obr. 2.3 pocházejí ze zveřejněných zdrojů ČSÚ (30). Podle údajů zjištěných ČSÚ dále vyplývá, že se stále méně často

výsledkem rozvodových řízení stává usmíření manželů. Navrhovatelkami rozvodu jsou dlouhodobě ze dvou třetin ženy. V roce 2004, tedy pět let po úpravě zákona o rodině, bylo rozvedeno 33,1 tisíc manželství, což je o 236 více než v předchozím roce 2003. Tento počet je tak zaznamenán jako druhý nejvyšší v historii České republiky. Návrhů na rozvod bylo v roce 2004 projednáno 37,9 tisíce, přičemž rozvodem tedy skončilo více než 87 % žádostí.

Vzato dle délky trvání manželství dosahuje rozvodovost nejvyšší úrovně ve třetím a čtvrtém dokončeném roce trvání manželství.

Průměrná délka trvání manželství od jeho vzniku do ukončení rozvodem se pohybuje v současnosti kolem dvanácti let (12,1 roku v roce 2004). Bezdětná manželství se s nejčastěji rozpadají již velmi brzy od sňatku (v prvním až třetím dokončeném roce trvání manželství), zatímco manželství s dětmi až o něco později a jejich vysoká intenzita rozvodovosti se udržuje až do doby, než se nezletilé děti stanou zletilými nebo se věku zletilosti již blíží.

Rozvod manželů může kvůli intenzivnímu a často dlouhotrvajícímu stresu a dalším průvodním jevům někdy způsobit psychickou krizi manželky nebo manžela, o níž se krátce zmiňuje následující podkapitola.

2.2.1 Psychická krize

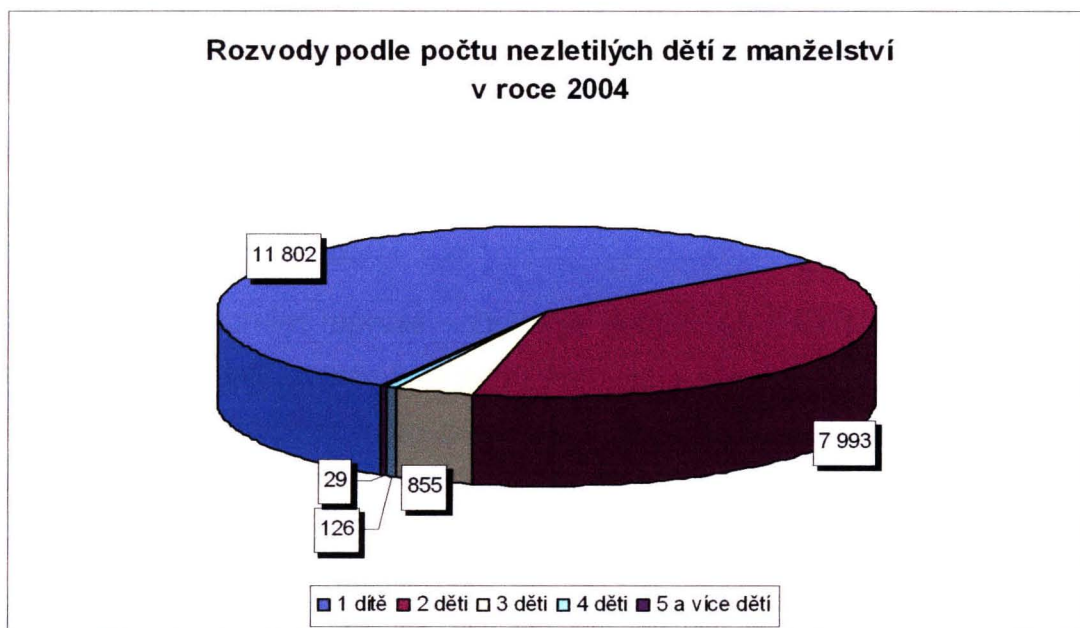
V první fázi psychické krize nastává stádium protestu, kdy partner řeší rozvodovou situaci panikou, afekty, hysterií nebo depresí. Ve druhém stádiu psychické krize způsobené rozvodovou situací se objevují projevy negace. Partner se snaží potlačovat celou rozvodovou situaci, objevuje se silný útlum a hluboká rezignace. V následující fázi je charakteristické vybavování si vzpomínek, které citově souvisejí s kritickou situací. To

obvykle partner zvládá nejhůře. Nakonec u partnera přichází vyrovnání se se vzniklou situací a konečné smíření se s ní (14, s. 56).

2.2.2 Rodiče a děti

Současný stav rozvodovosti zohledněný podle počtu dětí v rozváděném manželství je graficky naznačen na obr. 2.4. Hodnoty jsou opět získány z veřejných zdrojů ČSÚ.

Rodinným rozvratem a rozvodem je ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte. Neexistuje věk, ve kterém by dítě rozvodem netrpělo. Pouze se reakce dítěte liší na základě jeho věku a pohlaví (9, s. 134). Jinak řečeno - projevy chování jsou primárně dány věkem (jinak rozvod prožívají batolata a jinak děti v pubertě), citlivostí dítěte a pochopitelně i konkrétními projevy nesounáležitosti rodičů. Podrobněji lze některé typické projevy chování u dětí s ohledem na jejich věk charakterizovat následujícím způsobem:

Obr. 2.4: Rozvody podle počtu nezletilých dětí z manželství v roce 2004

Děti do 2 let – formuje se specifický citový vztah k matce a u více než 50 % dětí se vytváří také citový vztah k přítomnému a přiměřeně angažovanému otci. Kojenci rozvod nechápou, ale spolehlivě reagují na změny nálady rodičů.

Batolata vnímají, že se jeden rodič odstěhoval, ale nevědí proč. Děti potřebují vidět druhého rodiče sice kratší dobu, ale často. Také potřebují stálost prostředí, důsledné opakování stejných rituálů, co nejvíce věcí a situací, na které byly zvyklé (hračky, nábytek).

Varovné signály: zvýšená plačtivost, podrážděnost, potíže s přijímáním potravy či nadměrné ublinkávání u kojenců, potíže se spánkem, regrese ve vývoji.

Děti ve věku 2 až 4 roky – v tomto období života dítě vrůstá do své rodiny a vytváří si vědomí rodinné sounáležitosti. Formuje se u něj vědomí samostatného já, k čemuž dítě potřebuje vztah nejen s matkou, ale i s otcem. Kolem tří let se chování k rodičům diferencuje. Dítě nechápe co je rozvod, ale dobře vnímá, že jeden rodič je méně angažovaný nebo zmizel. Dítě může mít představu, že právě ono zavinilo napjatou situaci v rodině nebo odchod jednoho z rodičů. Nutno však podotknout, že dítě potřebuje vidět i toho rodiče, s nímž nežije. Potřebuje důslednost v péči s co nejmenším počtem změn.

Varovné signály: regrese – ztráta již naučených dovedností, cucání prstů, pomočování, problémy se spánkem, noční děsy, strach z opuštění, podrážděnost, plačtivost nebo záchvaty zlosti, hostilita k jednomu nebo oběma rodičům.

Děti ve věku 4 až 6 let – mnohé je společné s předchozím obdobím. Do popředí mohou navíc vystoupit různé úzkostné fantazie, pocity odpovědnosti či viny za odchod rodiče. Časté jsou i pocity dětí, že si samy zaslouží trest. Z náhlé nepřítomnosti jednoho rodiče mohou děti prožívat

pocity zoufalství. V jejich chování se mohou objevovat tendence k provokování, násilným potyčkám s dětmi, plačtivost nebo záchvaty zlosti, což je sekundárně provázeno náchylností k úrazům.

Varovné signály: podobné jako u předešlého či následujících období.

Mladší školní věk – mezi šesti až osmi lety potřebuje dítě trávit čas s každým rodičem zvlášť. Tím se ujišťuje, že je mají oba rodiče stále rádi. Současně tím rodiče umožňují dětem vyrovnat se s faktem, že se už k sobě nevrátí. Děti se často tváří, že je vše v pořádku a že nemají tušení, co se děje. Funguje u nich fantazie (připomínají si hezké okamžiky) a krize se u nich objeví až později. Dítě se může začít ptát, kdo je za situaci zodpovědný. Prožívá pocit ztráty, podvedení, cítí se odmítnuté rodičem, který odchází, má pocity viny, může se snažit dát rodiče znovu dohromady, obává se praktických důsledků v budoucnosti (kdo jej bude vyzvedávat ze školy, kdo mu bude pomáhat s úkoly). Jeho nespokojenost může mít podobu smutku, hněvu, zlosti, agrese, může ignorovat školu a přátele nebo mít konflikty v kolektivu.

Varovné signály: např. bolesti hlavy, břicha, zvracení, nespavost, špatné usínání.

Střední školní věk – děti ve věku zhruba devíti až dvanácti let sice rozvod chápou, ale nechtějí jej akceptovat. V tomto věku děti rozvod prožívají ze všech věkových kategorií nejvíce. Jsou smutné, snadno se rozpláčou, poklesá jejich zájem o cokoli. Jsou také značně neklidné, což vede v důsledku k poklesu oblíbenosti v okolí, mohou se stát oběťmi šikany (dětský kolektiv nemá rád „divné“ a smutné děti).

Tyto děti začínají bavit aktivity bez rodičů, zájmové kroužky. Do popředí se dostávají kamarádi. Děti rozvedených rodičů mohou také úplně odmítnout trávit čas s nimi. Mohou též stranit jednomu z rodičů, mnohem silněji cítí potřebu hledat a označit viníka, což neznamena nutně odmítnutí

jednoho z rodičů. Děti v tomto období života prožívají ztrátu iluzí, hněv, cítí se, jako když jeden z rodičů neopouští toho druhého, ale je samotné. Využívají toho, že rodiče mají méně energie, snaží se tak získat nad rodiči kontrolu a manipulovat s nimi. Mohou cítit povinnost pečovat nebo podporovat citově nevyrovnaného rodiče na úkor svých vlastních zdrojů rovnováhy a energie (obrácení rolí). Mívají pocit, že musí být co nejdříve dospělé, pocit, že ani ony nebudou schopny dlouhodobého vztahu. Mohou se obracet k extrémním aktivitám a riskantnímu chování.

Období puberty – ve věku 12 až 15 let mohou děti obviňovat jednoho popř. oba rodiče za rozvod. Mohou se u nich projevovat manipulátorské tendence, mohou neústupně prosazovat svoji vůli a požadovat, aby zůstaly u jednoho, nebo se přestěhovaly k druhému rodiči. Potřebují stále důslednou podporu rodičů, ale odmítají s nimi trávit stejné množství času jako dříve. Problémy s vyrovnaností se projevují náladovostí, depresí, předváděním se, zhoršením prospěchu i chováním ve škole, tíhnutím k alkoholu, drogám či sexuálním aktivitám nebo neustálým zaujímáním opozičního postoje. Vidí-li tyto děti rodičovský konflikt včetně vzájemného napadání, ztrácejí respekt k autoritě rodičů a přeneseně ke všem autoritám. Podle jejich vzoru překračují hranice a dělají si, co chtějí. Do sporů rodičů také nezřídka zasahuje nebo reaguje velmi vzdorovitě.

Starší adolescence – mezi patnáctým a osmnáctým rokem se dospívající děti obracejí k vlastnímu životu a zájmovým aktivitám. K problémům rodičů tyto adolescenti projevují malou toleranci. Potřebují ve zvýšené míře péči a podporu, ale starosti rodičů je znechucují a unavují. Cítí potřebu otevřeně hovořit o tom, co cítí a prožívají ony samy, nikoliv jejich rodiče. Jsou sice rády, když jsou rodiče spokojeni a šťastni, ale z přítomnosti nového partnera rodičů mívají smíšené pocity. Pokud by nového partnera jednoho z rodičů přijaly vřele, mohou to pociťovat jako

zradu a neloajalitu k tomu druhému z rodičů. Známkou problémů adolescenta jsou potíže s chováním a učením, útky z domova či dokonce konflikty se zákonem. Totž platí částečně i pro předchozí věkovou kategorii (32).

Pro všechny výše popsané věkové kategorie lze obecně říci, že se dítě ve škole jeví jako vyrovnané s realitou (chce si ušetřit hanbu). Často je ovšem apatické. V tomto kritickém období může dojít k radikální změně chování, která má často sloužit jako určitá msta rodičům. Dítě dává zlobením a protesty najevo, že je mu už všechno jedno. Opačnou reakcí může být, že se dítě snaží být nad poměry hodné, snaží se ulehčit rodičům situaci.

Dítě, které chodí do mateřské školy, zde stráví několik hodin v citově přijatelném prostředí. Dítěti, které je nepřiměřeně zatěžováno rodinnou situací, se zde dopřává odpočinek (12, s. 49). Naopak dítě, které je již školou povinné, je více stresováno. Projevuje se špatná školní výkonnost (čehož pochopitelným důsledkem je zhoršený prospěch), ačkoli dítě předtím prospívalo dobře. U dítěte se v důsledku dlouhodobého stresu také objevuje úzkost (9, s. 135 - 136).

Mimo to ztrácí dítě svoji ctižádost a svědomitost při plnění školních povinností. Dítě se stává citlivé až přecitlivělé, podrážděné a tím i méně oblíbené. To vše může být zdrojem pocitů jeho nedokonalosti a nespokojenosti se sebou samým, což ústí v to, že se dítě začíná cítit méněcenně. Často se stydí za rozvod rodičů, za jejich chování při řešení konfliktů a bojí se, aby se tak samo v budoucnu nechovalo. Dochází k nejistotě postavení dítěte v rozpadající se rodině, nerespektování jeho názoru a neochotě ho vůbec vyslechnout (20, s. 7).

Rozvod a porozvodové uspořádání péče o dítě se ve svých důsledcích projevuje nejen bezprostředně, ale také mnohem později v chování dítěte v pubertě a na začátku jeho dospělosti.

„Je známo, že síla vzpomínek je velice závislá na citech. Události, které jsou citově zbarveny nebo které jsme prožili se silnými citovými otřesy, se nám vryjí do paměti nejsilněji. Nikdy už na ně nezapomeneme. Jestliže byly citové zážitky tak silné, že námi hluboce otřásly, mohou být vzpomínky na ně pro celý život přímo osudné“ (19, s. 25).

Většina rozvedených manželských párů pokračuje mocenským bojem o děti, majetek atd., čehož součástí je nesmyslné protahování právních úkonů, ve kterých se dítě často stává prostředníkem a svými rodiči je využíváno. Dítě je v tu chvíli jakýmsi nástrojem pomsty svých rodičů.

„Rozvod je pro dítě zcela nepřirozený zásah do jeho života, bere mu více než polovinu jeho světa a ve svých důsledcích mu bere šanci kultivovat své chování ve vztahu k muži i ženě, protože existuje pravděpodobnost, že zůstane žít jenom s jedním rodičem“ (20, s. 6).

Lze definovat několik určitých pravidel, se kterými by měli být rodiče seznámeni:

- ✓ **Nepodceňovat vnímavost dítěte** vůči tomu, co se v rodině děje v době rozvodové a porozvodové. Každého dítěte, ať už mladšího či staršího, se rozvod dotýká. Je pravdou, že se dotýká dítěte malého jinak než velkého, ale lze si jen těžko představit, že by rodinný nesoulad, rozkol a rozvod dítě vůbec nevnímalo. Dítě se navenek může jevit jako naprosto bezproblémové a až vzorné. Ale často může dojít k tomu, že se uzavře do sebe, kde si celou situaci prožívá samo a což v něm vzbuzuje ještě větší nejistotu a úzkost. Jiné dítě se naopak projevuje tím, že začne být neklidné, zlobivé, agresivní.
- ✓ **Nepřestávat být rodičem**, což znamená zachovat si vědomí svých povinností. Rozvodem rodičů končí pouze jejich manželství, nikoliv jejich rodičovství (to nikdy zrušit nemohou).

Psychické potřeby dítěte mu nejlépe uspokojí přirozenou cestou oba jeho rodiče. Je velkou výhodou, zůstanou-li s ním i po rozvodu v kontaktu a mohou mu tak být oba k dispozici.

- ✓ **Rodiče by měli zrušit nepřátelství** mezi sebou a snažit se o to, aby už rozvodový konflikt dále nepokračoval. Dítě si poměrně dobře zvykne žít ve dvou různých světech, které ale nesmějí být vzájemně nepřátelské. Pokud by nepřátelství i po rozvodu pokračovalo, dítě by tím bylo citelně zraňováno.
- ✓ **Nepomlouvat druhého rodiče** a nepopouzet proti němu své dítě, i když k tomu porozvodová situace svádí. To se zvláště týká toho rodiče, kterému bylo dítě soudem svěřeno do péče. Uměle navozený negativní postoj k jednomu z rodičů, který je budován na základě nepravd či polopravd o něm, není rozhodně pro dítě dobrým mravním základem. Starší dítě po čase samo zjistí, co je pravdivé a co falešné, a popouzení se nakonec obrací proti tomu, kdo se ho dopouštěl.
- ✓ **Vést dítě k dobrému mínění** o druhém rodiči. Nestací totiž jen nepopouzet, nemluvit o tom druhém špatně, ale je třeba mluvit o něm v kladném smyslu. Každý člověk má kromě těch špatných i dobré vlastnosti a o těch by se mělo před dítětem po rozvodu rodičů mluvit především. Posiluje se tím sebevědomí dítěte, které může své rodiče pokládat za hodnotné lidi.
- ✓ **Zabránit podplácení dítěte** je další velice důležitou zásadou. K tzv. podplácení dítěte dochází většinou na straně rodiče, který nemá dítě ve své péči. Snaží se dítěti prostřednictvím různých darů vynahrazovat svou nepřítomnost. Ale bohužel si v tomto případě zaměňuje uspokojování citových potřeb za naplňování potřeb materiálních. Rodič by si měl být vždy vědom toho, že citový vztah dítěte k dospělému je založen především na pocitu

jistoty a bezpečí, které se mu dostává v přítomnosti rodiče. A žádná jiná materiální věc toto nemůže vynahradit. Je samozřejmé, že dítě rádo dostává dárky, ale časem se tyto stanou samozřejmostí. Po jedenáctém roku dítěte se nezřídka stane, že dítě začne takto navozené situace využívat a rodič pak může být dítětem dokonce vydírán. K podplácení dítěte formou přehnaného nakupování dárků lze přiřadit také snahu se dítěti podbízet a sloužit, což je podobně jako klasické uplácení z pohledu porozvodové výchovy dítěte špatné. Dítě totiž ve svém rodiči může začít vidět slabocha.

- ✓ **Dítě by mělo být informováno** rodiči o situaci v rodině. Rodiče často určité věci dítěti zatajují, ve snaze ochránit jej před nepříjemnou skutečností. Dítě ale stejně časem k pravdě dospěje a pak následuje otřes, který je ve svých konečných důsledcích většinou mnohem horší než přímo řečená pravda (9, s. 139 - 151).

Kromě výše uvedených základních zásad je třeba také zmínit, jak je důležité nebránit dítěti ve styku s druhým rodičem, jakož i jeho rodiči (tedy druhými prarodiči dítěte) a s dalšími příbuznými.

Často se stává, že rodič (většinou matka) se snaží po rozvodu svého bývalého partnera z života dítěte zcela vyloučit. Dítěti se tak značně zkresluje a deformuje obraz vztahů mezi mužem a ženou.

V krajním případě se dítě dokonce může stát předmětem únosu, kdy únoscem je jeden z rodičů. Může jím být ten z obou partnerů, kterému nebylo dítě svěřeno do péče a on s rozhodnutím soudu nesouhlasí. Únoscem se v principu může stát i rodič, jemuž bylo dítě do péče svěřeno a on jej odmítá předávat druhému rodiči (pokud bylo předávání určeno soudem). Dítě je v tomto případě klasicky nuceno odjet s rodičem – únoscem daleko od svého bydliště, kde nikoho nezná. Navíc mu mohou

být zakázány kromě jiného i jakékoli telefonické kontakty s druhým rodičem, jenž dítěti pochopitelně chybí (20, s. 10).

Další situace, se kterou se může dítě při rozvodu rodičů setkat je jeho zkušenost s novým partnerem rodiče. Ať už s novým partnerem rodiče se kterým dítě žije, tak partner toho z rodičů, k němuž chodí jen na návštěvy. Rodiče by měli dítě včas na nového partnera připravovat. Obecně platí, že lépe nového partnera přijímají děti mladší a hůře pak ty starší. Rodiče by si měli být vědomi toho, že přijetí partnera dětmi vyžaduje čas (9, s. 150).

Rodiče by také neměli podceňovat případný příchod stávajících dětí nového partnera. Rodič obvykle od svého dítěte automaticky očekává, že se s nově příchozími rázem podělí o své postavení, prostory, popř. další věci. Dítě má tak za úkol nejen vyrovnat se s přítomností nevlastního otce, ale ještě navíc i s přítomností svých nevlastních sourozenců.

Je pochopitelné, že rozvodová a porozvodová doba je plná nejistot a úzkostí. „Reakce rodičů na zátěžovou situaci rozvodu je krajně rozmanitá a odráží se i na dětech. Rodina totiž funguje jako celek a je zcela samozřejmé, že když onemocní jeden člen, postihne to i ostatní. Psychická nevyrovnanost rozvádějících se rodičů přenáší na děti v první řadě úzkost a obavy“ (20, s. 8).

„Zvláště zatěžující situací pro dítě je ta, kdy se převracejí role a kdy se matka např. i předškolnímu dítěti svěruje s tím, jak je nešťastná, a žádá od dítěte pochopení a útěchu. U části matek, které dostávají dítě svěřené do péče, vede zklamání v manželském životě k nadměrně protektivnímu chování vůči dítěti, zvýšené závislosti matky na dítěti a často k výčitkám, že dítě by mělo více milovat svou matku a vynahradit jí to, v čem ji zklamal jeho otec. Tento mechanismus, který vidíme poměrně často - tj. nezdravé upnutí se k dítěti – je pro rozvoj osobnosti svazující a vedoucí k četným negativním důsledkům v pozdějším životě“ (9, s. 137).

2.2.3 Dětská neuróza

Neurotické obtíže u dětí v neúplných rodinách vzniklých rozvodem vznikají nejčastěji z konfliktů a s nimi souvisejících stresů a frustrací. Neuróza je soustava poruch vyšší nervové činnosti a je jí narušena schopnost adaptace člověka na zátěžové situace (14, s. 98).

Důležitým fenoménem provázejícím neurózu je úzkost, která vyplývá z obtížně řešitelného konfliktu.

„Zjednodušeně se dá říci, že strach je „z něčeho“ a úzkost je „z ničeho“. Strach máme z nějaké určité věci, zvířete, děje, situace - úzkost je však jen tušení něčeho zlého, očekávání, napětí zatím bez konkrétního obsahu“ (5, s. 123).

Úzkost je tedy v podstatě slabost nervového systému. Dispozice k tomu jsou nám dány genetickou výbavou. Často se stává, že zjistíme, že jsme tuto „vlastnost“ zdělili po babičce nebo po dědečkovi, ale může být způsobena i drobným poškozením mozku. Původ ale také nemusí být odhalen. Ti lidé, kteří svět vnímají jako nebezpečný, jsou tak svazováni svou úzkostí. Jiní lidé úzkostí trpí velmi málo nebo dokonce vůbec (5, s. 124 - 125).

Dětská neuróza se častěji vyskytuje u chlapců. Mezi nejčastější dětské neurózy patří poruchy spánku (poruchy usínání, neklidný spánek, mluvení a chůze ve spánku, noční děs), neurotické návyky (dumláním prstů a předmětů, okusování nehtů, vytrhávání vlasů, tiky, nadměrná onanie), poruchy příjmu potravy (nechutenství, bolesti břicha, zvracení, přejídání se), afektivní poruchy (zvýšená emocionální labilita, afektivní dráždivost), bolesti hlavy, poruchy mikce a defekace (pomočování, neudržení stolice) i poruchy řeči (koktavost, breptavost, mutismus), stejně jako nejrůznější fobie (strach ze samoty, ze tmy, ze školy, z bouřky apod.).

Děti s nejrozmanitějšími neurotickými obtížemi jsou celkově méně schopní zvládat tělesnou i duševní zátěž, bývají často plačtivé a nervózní. Mají nízkou schopnost emocionální a sociální adaptability, na sociální situace reagují trémou.

2.2.4 Prarodiče

Prarodiče mohou být pro dítě velmi důležití v období rozvodových sporů rodičů. „Ostatně ve všech našich výzkumech se ukázalo, že všude tam, kde se mladá rodina dostává do vnitřních těžkostí a přestává dobře fungovat, přicházejí jako první na pomoc babičky a dědečkové“ (7, s. 22). Babička a dědeček se tak mohou stát bezpečným útočištěm svých vnoučat. Musejí ale brát v potaz, že rozvod je záležitost rodičů, a proto by neměli aktivně vstupovat do sporu či přiklánět se na stranu jednoho z rodičů dítěte. Být nestranní je tedy pro prarodiče základní podmínkou. V tomto těžkém životním období se tak mohou stát pro dítě bezpečnou oporou. Dávají svému vnoučeti najevo, že alespoň zde se nic nemění a že se na ně může spolehnout.

Prarodiče také následně mohou s dítětem probírat nový vztah jeho rodiče a mohou ho dokonce motivovat k těšení se na doplnění rodiny. Zbavují tím dítě jeho pochybností a obav z budoucnosti.

„Vzájemnost láskyplných vztahů prarodiče - vnoučata, vnoučata - prarodiče, potvrzují jejich sounáležitost a vzájemnou potřebnost. Prarodiče vnoučatům dodávají odvalu žít vlastním životem a umět překonávat veškeré překážky. Vnoučata se na oplátku stávají prarodičům spolunáplní jejich života a kompenzují jejich případnou nostalgii z pocitu prázdného hnízda“ (17, s. 38).

Role prarodičů je nezastupitelná. V dospělosti dítě ocení jejich moudrost a nikdy na to nezapomene (20, s. 14).

2.3 Úmrtí

Neúplnost rodiny se paradoxně lépe kompenzuje pokud vznikne tak, že jeden z partnerů zemře (i když už není, je jistým způsobem přítomen; je idealizován). Na rozdíl od rozvodu je úmrtí rodiče definitivní a neodvolatelné.

Samozřejmě je za dané situace pro dítě relativně přijatelnější smrt rodiče způsobená delší nemocí, než smrt náhlá. V případě nemoci může být dítě na odchod rodiče připravováno, má šanci se s ní postupně smířit a naučit se s tímto faktem žít. Při náhlém úmrtí má pak nepochybně značně rozdílný psychologický význam smrt sebevraždou, než smrt nešťastnou náhodou.

Pochopení dané mezní situace se dá předpokládat až u dětí staršího školního věku. Na druhé straně, jestliže se jedná o předškolní dítě, které si není schopno zcela uvědomit plný dosah ztráty, lze jej posléze snadněji a rychle přivést do normálního stavu (9, s. 103).

Období truchlení je u dětí velmi individuální, a to jak v délce tak i projevech. „U většiny dětí se dají rozlišit čtyři klasické fáze: ohromení (šok), protest, beznaděj (zoufalství) a uklidňování (vyrovnávání, smíření). U některých dětí dochází k velmi silným emocionálním poruchám, ty však trvají jen krátce a uzdravení je úplné a trvalé. U jiných naopak relativně slabší obtíže a nápadnosti přetrvávají měsíce a léta. Jestliže u některých dětí nezaznamenáme prakticky žádnou reakci na ztrátu rodičovské osoby, nelze z toho ještě jednoznačně usuzovat, že jde o patologický projev nebo o známku minimální emoční vazby k ztracené osobě“ (9, s. 104).

Rozhodně však není v žádném ohledu dobré dítěti pravdu o smrti rodiče přechodně zatajovat, jak se mnohdy děje z důvodů mylně předpokládané ochrany dětské psychiky. Dítěti se musí tak či tak pravda

časem sdělit, tudíž je ve výsledku nakonec nuceno vyrovnat se s danou situací. Pro dítě je tento způsob rozhodně složitější než přímo sdělená pravda, jelikož ostatní členové rodiny už měli čas se se smrtí blízké osoby vyrovnat, a s dítětem tudíž nemá extrémní situaci kdo prožívat (nejsou už s ostatními stejně naladěni). U dítěte v předškolním věku se projevuje napětí, děsivé sny, atd. Školní dítě může trpět strachem a úzkostí, které se mohou odrazit v negativním postoji k lidem, kteří mu dočasně pravdu zatajovali.

Blízká osoba dítěte by se dítěti měla snažit pomoci:

Aby se dítě mohlo vyrovnat s úmrtím někoho blízkého, je potřeba, aby si prožilo smutek. Pozůstalí by se neměli za každou cenu snažit dítě rozveselovat, nebo se vnucovat, chce-li být dítě chvíli samo.

Jestliže se dítě vyptává na smrt blízkého, mělo by se mu dostat odpovědi, a to pravdivé. Samozřejmě je třeba sdělení podávat dítěti citlivou, šetrnou formou.

Je třeba, aby dítě v žádném případě nebylo distancováno od rozlučovacích procesů. Naopak, je dobré umožnit mu zúčastnit se pohřbu, návštěvy hrobu, atd.

Důležité je také nesnažit se za každou cenu ztracenou osobu nahradit (9, s. 108 - 112).

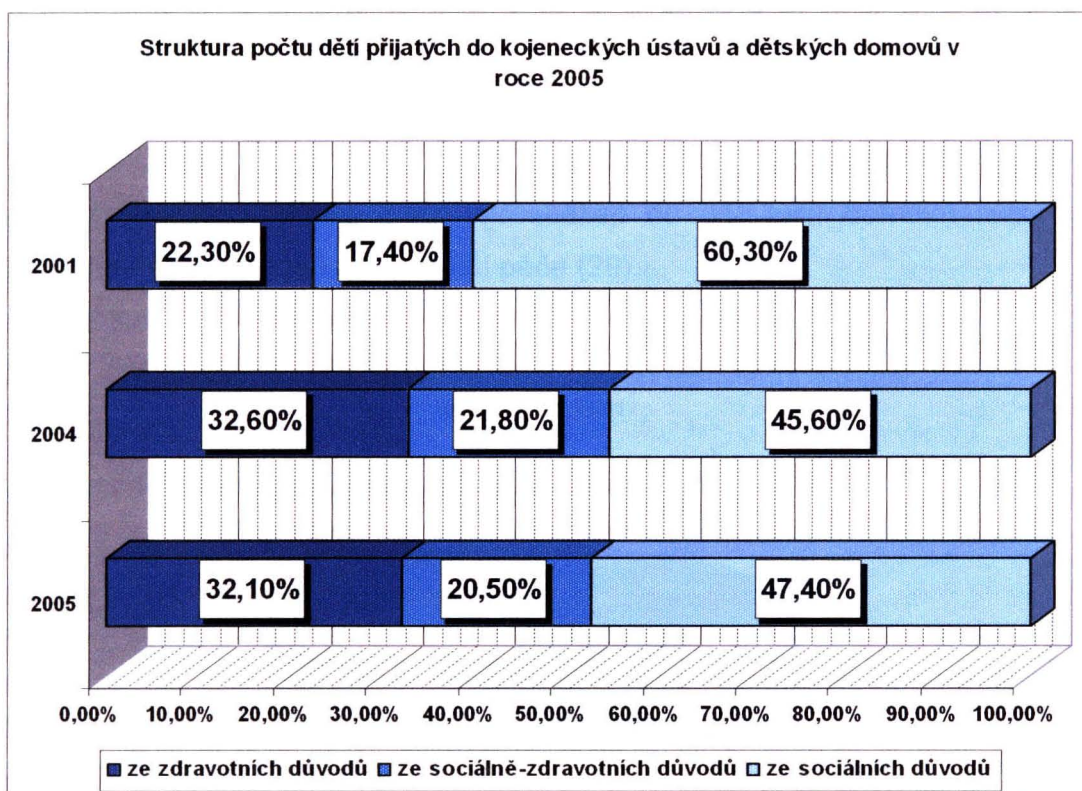
„Není dobré vychovávat dítě v citovém skleníku, kde by na ně vítr životní skutečnosti ani nezafoukal - naopak, je dobře připravovat je včas a jemně, přirozeně, nenásilně i na skutečnosti nepříjemné a tvrdé. A tedy i na tu ze všech nejtvrdší - už proto, že je nevyhnutelná“ (5, s. 120).

„Všechny potřeby dítěte však může uspokojovat pouze rodina funkční, která s plnou odpovědností dokáže volit vhodné metody i formy své ničím nenahraditelné výchovné činnosti. Je-li nefunkční, může dokonce napáchat na dítěti více škody než užitku. V takovém případě je

pro dítě vhodnější náhradní rodinná péče. Vhodní pěstouni či adoptivní rodiče mohou být dětem lepšími rodiči, než jsou ti jejich biologičtí, kteří své povinnosti neplní“ (18, s. 75 - 76).

3 NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE

Existuje řada manželských párů, které touží po dítěti, ale jejich touha zůstává z rozličných důvodů nenaplněna, a vedle nich jsou tu také páry, které již vlastní děti mají, ale ještě mají chuť a podmínky k přijetí dalšího dítěte. Oproti tomu je v České republice stále mnoho dětí, které byly rodiči opuštěny nebo hrozí, že opuštěny budou.

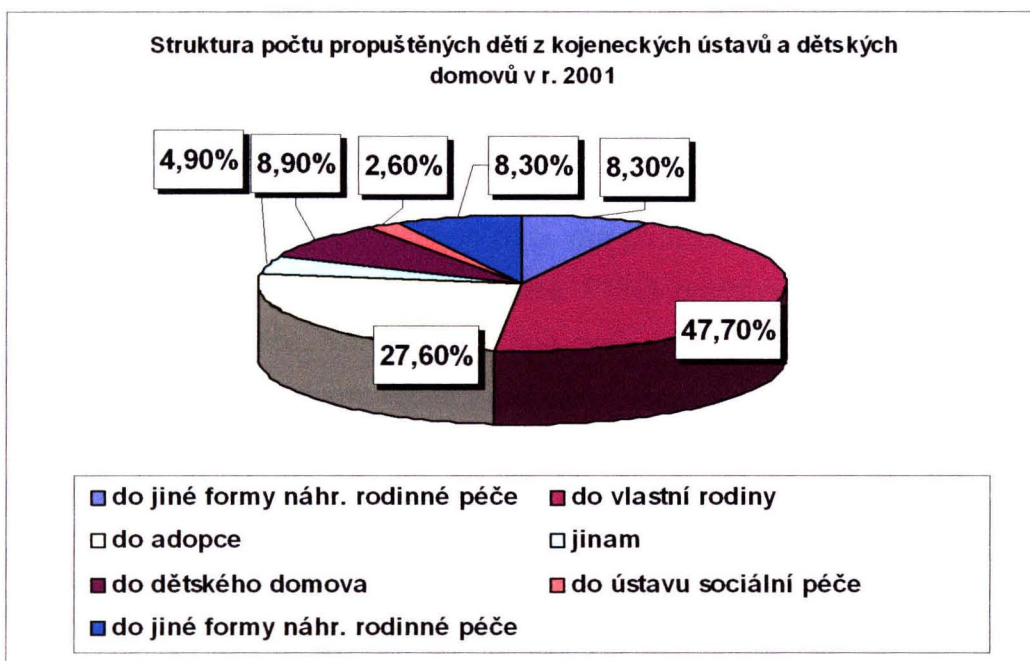
Obr. 3.1: Struktura počtu dětí přijatých do kojeneckých ústavů a dětských domovů v roce 2001

V České republice je ze všech dětí žijících mimo vlastní rodinu jen velice malá část (některé prameny uvádějí pouhých 2 %) skutečně osiřelých dětí, kterým jeden nebo oba rodiče zemřeli. V těchto případech je časté, že se role rodičů ujímají prarodiče či jiní příbuzní. Zbývající část dětí jsou tzv. sociálně

osiřelé děti, které sice mají svoji rodinu nebo alespoň jednoho z rodičů, který se ovšem neumí, nechce nebo nemůže o dítě postarat.

Nejčastější formou péče o opuštěné děti u nás je péče ústavní, tj. kojenecké ústavy a dětské domovy. O ústavní péči v ČR se zmíníme jen zkratkovitě, neboť téma ústavní péče nespadá přímo do tématu této diplomové práce, ačkoli s řešenou problematikou velmi úzce souvisí.

Koncem roku 2001 bylo evidováno 39 kojeneckých ústavů a dětských domovů s úhrnnou kapacitou přes dva tisíce míst. Tato zařízení, která patří pod správu rezortu zdravotnictví, jsou určena převážně dětem do tří let. Starší děti, které se nepodaří umístit zpět do rodiny nebo nalézt jejich místo v rámci náhradní rodinné péče, přecházejí do dětských domovů rezortu školství případně do ústavů sociální péče (29).

Obr. 3.2: Struktura počtu dětí propuštěných z kojeneckých ústavů a dětských domovů v roce 2005

Pro dokreslení situace kolem ústavní péče v posledních letech uvedme si několik relevantních číselných údajů a z nich vyplývajících skutečností. Vycházet budeme z dat, které zveřejnil Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky (dále jen ÚZIS).

V průběhu roku 2005 bylo přijato do kojeneckých ústavů a dětských domovů celkem 1 847 dětí (celkový počet přijatých dětí lze označit za relativně stabilní – v r. 2001 bylo přijato 1867 dětí a v r. 2004 pak 1871 dětí).

Struktura počtu dětí přijatých do kojeneckých ústavů a dětských domovů v letech 2001, 2004 a 2005 podle důvodů přijetí do těchto forem ústavní péče je graficky naznačena na obr. 3.1. Jak jasně vyplývá z údajů ÚZIS, situace v minulém a předminulém roce je pokud jde o zastoupení jednotlivých sledovaných kategorií velmi podobná. Výrazně odlišný je pak rok 2001, kdy více než 60 % dětí bylo do kojeneckých ústavů a dětských domovů přijato z důvodů sociálních. Výrazné odlišnosti jsou i v ostatních kategoriích. Přitom se, jak je ostatně zmíněno výše, celkový počet přijatých dětí nijak výrazně nelišil od obou dalších sledovaných roků (29).

Dítě, které vyrůstalo v ústavní péči, má potřebu někomu a někam patřit (3, s. 39), tj. mít své místo v nové rodině. Právě proto zde existuje i systém náhradní rodinné péče. Náhradní rodinná péče podstatě znamená to, že dítě je vychováváno náhradními rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině. Můžeme říci, že tímto způsobem je nahrazena původní rodina. Rozlišujeme dva základní druhy náhradní rodinné péče:

1) osvojení (adopce)

2) pěstounská péče – individuální a skupinová

K problematice náhradní rodiny se bude podrobněji vztahovat text kapitol 4.2 (Adopce) a 4.3 (Pěstounská péče). Tematika ústavních zařízení je nad rámec tohoto textu a proto jí dále pozornost věnována nebude.

3.1 Historie náhradní rodinné péče

K přijímání opuštěných dětí docházelo již odedávna, byla a je to praxe užívaná mnoha kulturami. Osvojení jako určitá forma zákona vzniklo již ve starém Římě. V zákoně se pravilo, že „*adaptio naturam imitatur*“, což vyjadřuje, že vztah mezi osvojitelem a osvojenцем je podobný vztahu mezi vlastním dítětem a jeho rodiči.

Princip tohoto práva se stal základem pro vytváření právních podmínek osvojení téměř ve všech právních rádech evropských zemí, avšak většinou až o mnoho staletí později (12, s. 16 - 17).

P. Vodák (1967) dělí vývoj adopce do několika fází:

1. fáze – starý Řím

Při adopci je zde prioritní zájem osvojitele. Adopce se uplatňuje ve vyšších společenských vrstvách, a to zejména kvůli zajištění následovnictví rodového jména a majetku.

2. fáze – středověk a novověk do konce 18. století

Zásadní obrat v oblasti adopce přináší křesťanství, které se dovolává milosrdenství pro zcela bezprávné děti. Adopce byly důležitým tématem již na prvních církevních koncilech. Postupem času se začínají zřizovat nalezince a útulky pro opuštěné děti. Formálně ale adoptuje děti jen šlechta, aby zajistila patřičný společenský status levobočkům v panovnických rodinách. Bohatí

bezdětní manželé se podobně jako ve starém Římě snaží adopcí zajistit kontinuitu jména a majetku nebo v jiném případě hledají náhradu za vlastní zemřelé dítě apod.

Jakousi zásobárnou dětí pro adopci byly ve středověku a novověku do 18. století nalezince. Osud opuštěných dětí a sirotků byl obvykle velmi žalostný. Tyto děti sloužily často jako levná pracovní síla, měly nejnižší společenský status a většinou živořily z milodarů.

3. fáze – doba osvícenství a následující století

Nalezince se v této době stávají obecnou potřebou. Mluví se také stále častěji o právech člověka. Nově vznikají také sirotčince, které představují pokročilejší formu ústavní péče, než jsou nalezince. Důraz je kladen především na výchovu, přičemž tato by měla být řádná, zdravá, přírodní, pracovní a taková, aby byla společnosti k užitku.

Adopcí se v tomto období většinou řešily osudy nemanželských dětí. Adopce byla podobně jako v předcházejícím období cestou k tomu, aby tyto děti získaly společenské postavení dětí vlastních a také právo na dědictví.

V celé společnosti se stále více ozývají hlasy, jejichž cílem je pomoci opuštěným dětem. Nejčastějšími používanými argumenty jsou humanita a dobročinnost.

4. fáze – doba první republiky

Otázka náhradní rodinné péče se do popředí veřejného zájmu dostává s přílivem sirotků po velkých válkách a nejinak tomu bylo i po I. světové válce.

Ke slovu v tomto období přichází pedagogika, psychologie a dětské lékařství. Začíná se klást větší důraz na blaho dítěte. Ochrana dítěte se v nové republice stává jakýmsi celonárodním programem.

5. fáze – doba po II. světové válce

U nás byla preferována spíše výchova kolektivní a rodinná výchova byla potlačována. Zásadní obrat nastal po zveřejnění četných nepříznivých zkušeností s ústavní kolektivní výchovou.

Zákonem o rodině z r. 1963 je rodina znovu uvedena na první místo mezi výchovnými institucemi a otevírá se tak nová perspektiva osvojení, pěstounské péči i dalším formám náhradní rodinné péče.

6. fáze – současnost

Celkový civilizační a kulturní vývoj, sociální politika a jí ovlivněné zákonodárství vede k výraznému zvýšení životní úrovně a k vysokému úbytku právně volných dětí pro adopci. Zavádí a rozvíjí se ^{2/}adopce mezinárodní.

Stále většího významu nabývají zájmy dítěte a zájem osvojitelů ustupuje oproti předcházejícím obdobím do pozadí. Větší pozornost je věnována také ženám, které se dítěte vzdávají a které ve všech předešlých vývojových fázích adopce zůstávaly nepovšimnuty (12, s. 17 - 22).

Ve světovém měřítku se rozšiřují poznatky o psychické deprivaci dětí, k tomu se přidávají navíc nové poznatky z vývojové psychologie, psychologie běhu života, chování, z etologie a dalších souvisejících vědních oborů. Obecně roste právní vědomí společnosti.

S životní situací dětí v náhradní rodinné péči je často spojena deprivace (3, s. 16), jež vzniká z důvodu neuspokojení psychických potřeb dítěte. Deprivací může dojít k vážnému narušení psychického vývoje dítěte. Zájem dítěte by tedy měl vždy stát na prvním místě.

Zatímco historie osvojení má své kořeny v odkládání nežádoucích dětí a posléze v instituci nalezinců, za předchůdce placené pěstounské péče lze považovat **instituci kojných**.

Ve vyšších společenských vrstvách se ideál ženské krásy neslučoval s těhotenstvím a s ním spojeným následným kojením dítěte. Těhotenstvím zakončeným porodem si musela každá žena pochopitelně projít sama, ale proces kojení si mohla v případě zájmu koupit za peníze nebo za jiné materiální výhody.

S placenými kojnými, chůvami, opatrovicemi a pěstounkami se setkáváme již ve starověku v řeckých státech a v Římě. Tyto ženy patřily nejen mezi služebnictvo panovnických dvorů, ale i mezi sloužící ve šlechtických sídlech a v domácnostech bohatých měšťanů.

Výraznější změna nastala až v novověku v době osvícenství (na konci 18. století), kdy se začínají postupně zřizovat nalezince. Avšak i v této době i nadále existují placené kojné a chůvy, ačkoli se úředně nazývají pěstounkami. Tyto pěstounky se starají o děti až do věku šesti let. To se ale opět týká spíše měšťanů a sociálně vyšších vrstev obyvatelstva. Na venkově jsou pro existenci takového typu služeb většinou velmi nedostačující ekonomické a hygienické poměry.

Nalezinec byl vydržován zemským fondem a z tohoto rozpočtu se dále platila i pěstounská péče. Čím bylo dítě starší, tím dostávala pěstounka plat paradoxně nižší a nikoli vyšší, jak je tomu dnes.

Každá pěstounka byla pod trvalým dohledem lékaře, který pravidelně zjišťoval, zdali je její zdravotní stav dobrý a zda má dostatek mléka pro vlastní dítě i pro dítě z nalezince. Každý měsíc jí farář vystavoval potvrzení, že dítě které má na starosti dosud žije, a teprve poté si mohla vyzvednout svou odměnu v pokladně nalezince.

Ošacení musely u těchto dětí pěstounky hradit samy, a tak vzhled dětí byl v drtivé většině velmi chudobný.

Např. pražský nalezinec platil dva lékaře, kteří dohlíželi na výkon pěstounské péče. Návštěvu v pěstounské rodině měl lékař vykonat vždy jednou za dva měsíce. Když se však lékař blížil, pěstounka buď s dítětem zmizela nebo je naopak rychle umyla a oblékla, aby se návštěva odbyla bez námitek. Dítě bylo vráceno ústavu na konci jeho šestého roku. Zřídkakdy se stávalo, že by si pěstouni dítě ponechali, jelikož by za něj nedostávali už žádný příspěvek. Dítě bylo tedy odesláno zpět do své domovské obce. Někdy tam bylo svěřeno rodině, která ho měla posílat do školy a vést k práci a řemeslu. Většinou však dítě nakonec skončilo jako pomocník pastýře nebo chodilo po žebrotě.

Postupně začínaly vznikat i okresní sirotčince. Další pokrok byl patrný ještě do I. světové války, kdy byl zřízen sirotčí fond a v jednotlivých okresech vznikaly tzv. Okresní komise pro péči o mládež, jejichž úkolem bylo starat se o osiřelé a opuštěné děti. Po roce 1918 se z Okresních komisí stala Okresní péče o mládež, která měla navíc i moc výkonnou.

V roce 1931 okresy spravovaly vždy 24 okresních sirotčinců a stát pak celkem 60 dětských domovů, které byly určeny k dočasnému pobytu opuštěných dětí. Děti se z nich vracely zpět do vlastních rodin nebo pro ně byly vyhledávány vhodné adoptivní či pěstounské rodiny (12, s. 25 - 29).

3.2 Adopce (osvojení)

Problematika osvojení je upravena zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině, který umožňuje zbavit rodiče jejich rodičovských práv, jestliže hrubým

způsobem zanedbávají své rodičovské povinnosti nebo zneužívají svých rodičovských práv (26).

Osvojení je státem garantovaná a zákonem ošetřená forma náhradní rodinné péče, kdy dochází k přijetí opuštěného dítěte za vlastní.

Osvojením vzniká mezi osvojitelem a osvojencem takový vztah, jaký je mezi biologickými rodiči a vlastními dětmi, a mezi příbuznými osvojitelů pak vztah příbuzenský. Jednou z podmínek je, že mezi osvojencem a osvojitelem musí být přiměřený věkový rozdíl. Osvojením získává dítě příjmení nových rodičů (12, s. 175). Osvojit dítě si mohou společně manželé, případně pouze jeden z manželů, pochopitelně za souhlasu druhého manžela. Dítě však může adoptovat i jedinec. Výjimečná není též adopce sourozence.

Od roku 1977 má každé dítě nárok na nahlédnutí do matriky.

Existují dva druhy adopce:

Zrušitelná (prostá, obyčejná) adopce – péče, kdy práva a povinnosti rodičů přecházejí na osvojitele, ale v rodném listu dítěte zůstávají uvedeni původní rodiče. Prosté osvojení lze soudem ze závažných důvodů zrušit. Tento typ osvojení je užíván v případě přijetí dítěte mladšího jednoho roku, neboť nezrušitelně osvojit lze pouze dítě starší jednoho roku.

Nezrušitelná adopce – v praxi je využívána častěji než předchozí druh. Osvojitelé jsou v matrice, tj. v rodném listě dítěte, na základě rozhodnutí soudu zapsáni namísto rodičů. Minimální věková hranice tímto způsobem osvojovaného dítěte je jeden rok. Toto osvojení nelze zrušit.

Osvojení zrušitelné může být změněno v osvojení nezrušitelné. Naopak však nikoliv (29).

Obecně platí, že k adopci jsou vhodné především děti, u kterých se předpokládá, že jejich zdravotní i psychický vývoj bude méně problémový a které je možno předat náhradním rodičům v raném věku (29).

Osvojit lze jen dítě nezletilé, jehož rodiče byli vyvázáni z právních závazků vůči dítěti a můžeme jej tak nazvat právně volným dítětem. Znamená to, že pro osvojení je třeba souhlas biologických rodičů nebo zákonného zástupce osvojovaného dítěte. Je-li dítě schopné posoudit obsah osvojení, je zapotřebí také jeho souhlasu. Souhlas rodiče je nutný, i když tento rodič je nezletilý. Souhlas biologických rodičů není potřeba v případě, pokud:

- Soustavně po dobu šesti měsíců neprojevovali opravdový zájem o dítě. Tím se rozumí, že ho nenavštěvovali, neplnili pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnost a ani neprojevovali snahu upravit si své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě.
- Po dobu nejméně dvou měsíců po narození neprojevili o dítě žádný zájem.
- Dali souhlas k osvojení předem bez vztahu k určitým osvojitelům. Tento souhlas musí být písemný, musí být dán osobně přítomným rodičem před soudem nebo příslušným orgánem sociálně – právní ochrany dětí. Tento souhlas lze i odvolat, ale jen do doby, než je dítě na základě rozhodnutí orgánu sociálně – právní ochrany dítěte umístěno do péče budoucích osvojitelů (12, s. 176).

V dnešní době je velmi diskutovanou otázkou, zda by se měl zákon v některých jeho bodech změnit, např. aby jako společné mohly dítě adoptovat i homosexuální páry. Registrované partnerství sice prošlo zákonem, ale bylo uzákoněno mimo zákon o rodině, tudíž se nestalo součástí zákona o rodině,

proto tito partneři nemohou dítě společně adoptovat. Nepřivede-li si jeden z partnerů dítě z minulého (heterosexuálního) svazku, jiná cesta k výchově dětí se homosexuálům nenabízí.

Adopci lze považovat za nejdokonalejší formu náhradní rodinné péče. Nejčastějšími uchazeči o adopci jsou lidé, kteří nemohou mít vlastní děti. Motivace osvojitelů v drtivé většině případů úzce souvisí se snahou o doplnění své rodiny, a proto jejich nároky bývají většinou vyšší. V mnoha případech jejich požadavky jsou (ze zřejmých důvodů), aby dítě bylo co nejmladší, co nejzdravější a co nejinteligentnější. Při současném vysokém počtu žadatelů není prakticky možné všechny žadatele uspokojit, protože ne všechny děti volné pro osvojení jsou malé, zdravé a přiměřeně inteligentní. Je logické, že děti vhodné k adopci velmi často pocházejí z problematického rodinného prostředí a svoji roli hraje i dědičné zatížení nebo nevhodný způsob života matky v době těhotenství. Právě tyto děti se obvykle stávají sociálními sirotky, kteří potřebují náhradní rodinu (12, s. 33).

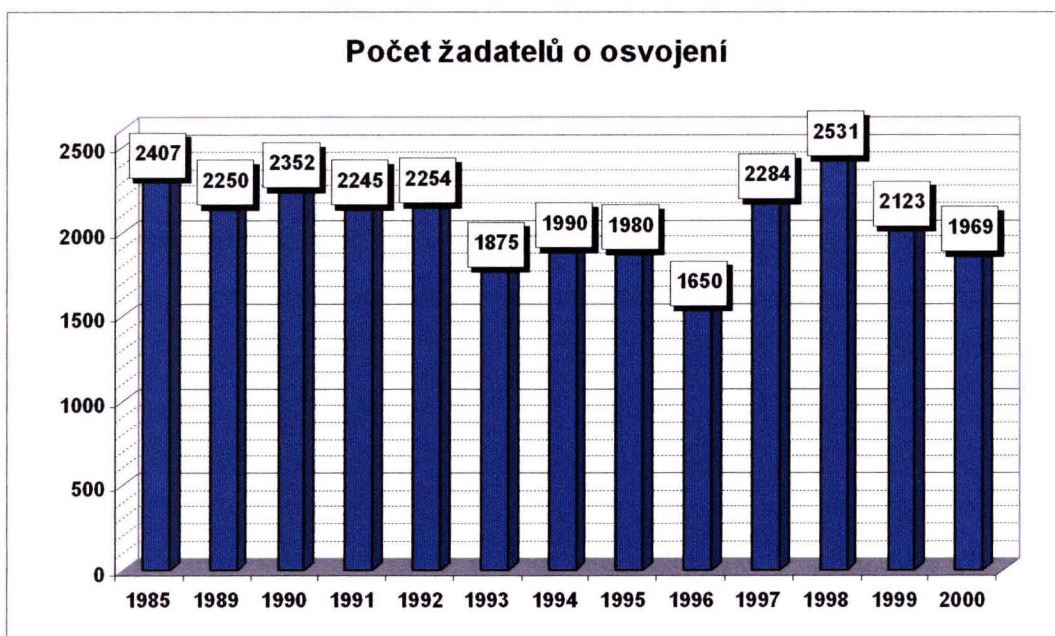
Je mnoho dětí, které se narodí s vrozenou vadou, např. špatně vyvinuté končetiny apod. Pro tyto děti je pak velmi obtížné najít vhodnou rodinu. Lidé, kteří jsou schopni a ochotni si postižené dítě vzít domů, jsou zcela jiní než většina uchazečů. Takových lidí je velmi málo, ale přece jenom existují. V dítěti vidí naplnění nějaké své životní potřeby. Většina z těch, kteří osvojí postižené dítě, už má i své vlastní děti (11, s. 43). Přesto jejich rodičovské schopnosti jsou natolik rozsáhlé, že mají sílu poskytnout je ještě někomu jinému. Cítí, že mohou být ještě nějak potřební. Velmi často jsou to lidé s náboženským vyznáním, kteří věří, že život a svět má svůj vlastní hluboký smysl (11, s. 44).

Adopce tedy znamená přijmout dítě za vlastní a říci ano všemu, co s tím souvisí. Adopcí náhradní rodiče přejímají rodičovskou zodpovědnost, která je také definována zákonem o rodině. Zákon vymezuje rodičovskou

zodpovědnost jako souhrn práv a povinností. Rodiče musí důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Jejich právem je užít přiměřené výchovné prostředky tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte nebo jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj (26).

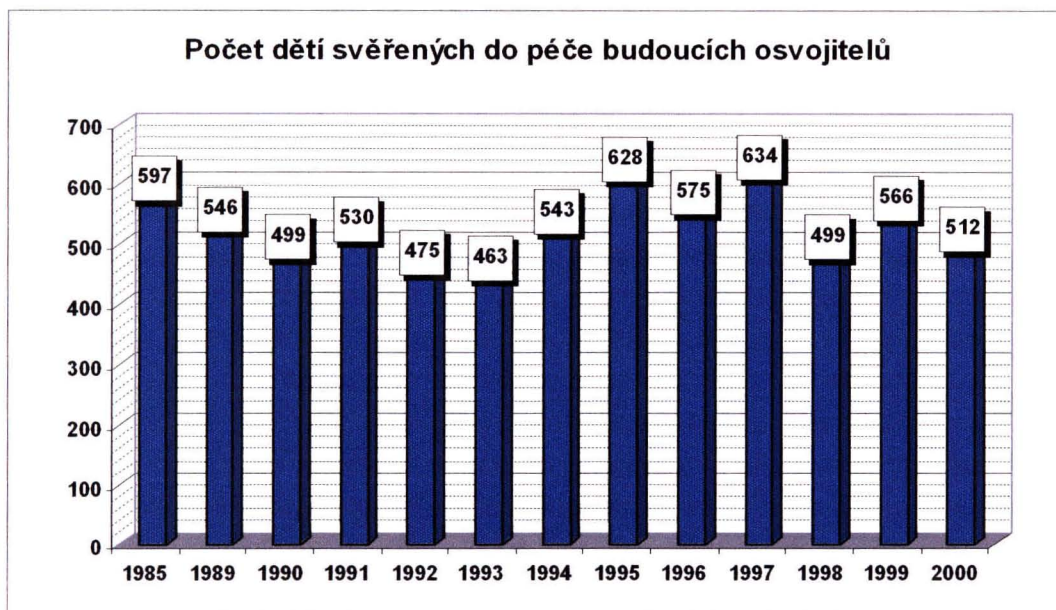
Rodiče by také měli brát ohled na práva dítěte. V zákoně je uvedeno, že dítě, které je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření, které se ho týkají, má právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat ke všem rozhodnutím rodičů, které se týkají podstatných záležitostí jeho osoby a být slyšeno v každém řízení, v němž se o takových záležitostech rozhoduje (26).

Souhrnně lze tedy konstatovat, že osvojitelé mají k dítěti stejná práva a povinnosti, jako by bylo jejich vlastním dítětem.

Obr. 3.3: Počet žadatelů o osvojení

Vývoj počtu žadatelů o osvojení v letech 1985 až 2000 naznačuje graf na obr. 3.3. Patrné je kolísání počtu těchto žadatelů, přičemž lze vysledovat klesající, která je přerušena zřetelnou kulminací v roce 1998, za níž následuje opět pokles. Na dalším obr. 3.4 je pak pro srovnání počet dětí, které byly v jednotlivých letech stejného období do péče osvojitelů svěřeny.

Obr. 3.4: Počet dětí svěřených do péče budoucích osvojitelů

Jednou z forem náhradní rodinné péče může být také osvojení do ciziny a z ciziny, tj. mezinárodní osvojení. Tato forma osvojení je jedním z možných řešení pro právně volné děti, pro které se nepodaří nalézt vhodnou rodinu v ČR. Mezinárodní osvojení je upraveno Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, kterou vypracovala a přijala Haagská konference mezinárodního práva soukromého v roce 1993. Úmluva vstoupila v České republice v platnost od 1. 6. 2000 a spolu se zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, umožňuje osvojení dětí do ciziny a z ciziny (27). Haagská úmluva stanovuje postup při osvojování dítěte do zahraničí, určuje povinnosti a kompetence jednotlivých institucí, definuje právo dítěte na přednostní osvojení v zemi svého původu, zaručuje biologickým rodičům

anonymitu a zásadně vylučuje jakékoliv zisky z adopcí. Zároveň nařizuje signatářským státům, mezi něž Česká republika pochopitelně patří, aby na svém území určily jeden ústřední orgán, který bude za osvojení dětí do zahraničí odpovědný. U nás plní funkci zprostředkovatele Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně (29).

Nejdůležitější je ochrana a péče nezbytná pro blaho dítěte, které jsou nadřazeny právům osob podle zákona odpovědných (i když samozřejmě jejich práva musí být respektována) (12, s. 146).

Obecně lze říci, že velkou výhodou mezinárodní adopce je rozšíření možností pro nalezení vhodné rodiny pro tzv. špatně umístitelné děti, jako jsou například děti s různým postižením nebo děti romského původu.

Postup osvojení dítěte je velice časově a psychicky náročný. Budoucí rodiče projdou důkladným pohovorem a důsledným zkoumáním sociální pracovníci, včetně prověření jejich finančních poměrů, jsou povinni absolvovat psychologické pohovory apod. Při následném převzetí dítěte je samotný postup závislý na mnoha okolnostech, a to zejména na stáří dítěte, na průběhu jeho dosavadního vývoje, na zdravotním stavu a v neposlední řadě také na soudním vyjasnění možností náhradní rodinné péče.

Konečným převzetím dítěte nemusí být nutně ukončen kontakt náhradní rodiny s ústavem. Rodiče mají možnost s původním výchovným ústavem nadále spolupracovat, ať už hledají pomoc při řešení některého z řady možných problémů, které mohou po převzetí dítěte nastat a s nímž si sami nevědí rady, nebo pokud by se jen chtěli podělit o dílčí úspěchy dítěte. Praxe je ovšem obvykle taková, že rodiče přestávají s ústavem spolupracovat úplně a o další kontakt nemají ani v nejmenším zájem (7, s. 80).

V životě dítěte i osvojitelů nastává změna, přijímají novou životní roli. Ze začátku se zásadně mění rytmus i chod celé domácnosti, finanční situace i

způsob využívání osobního volna. Při tom všem je velice důležitá podpora nejbližšího rodinného okolí, které samozřejmě také sdílí tuto nově vzniklou situaci. Sbližování se a zvykání si na novou situaci je proces, který je pro všechny zúčastněné strany velmi náročný a z časového hlediska dlouhodobý. Je to právě adoptivní rodina, která dítě ovlivňuje a vychovává, ale je třeba pamatovat na to, že se nesmí se zanedbávat ani genetická výbava dítěte, jeho možnosti, schopnosti a zkušenosti z předchozího období. Proto by rodiče neměli v žádném případě podceňovat případné potíže, které mohou nastat po převzetí dítěte. Osvojitelé by na ně měli být dostatečně a odpovídajícím způsobem připraveni (1).

Na počátku nového soužití by měla být jasně a pečlivě vymezena určitá pravidla chování tak, aby bylo srozumitelné, co je přijímáno, co je chváleno a co je odmítáno. Rodiče by vždy měli mít k dispozici dostatek času a trpělivosti na to, aby se mohli dítěti dle potřeby věnovat a aby dokázali vyvinout dostatečnou míru snahy a úsilí dítěti porozumět. Také by neměli zapomínat ani na pohlazení, pochvalu a ujištění, že jsou dítěti stále nablízku. Dítě totiž potřebuje nejen čas, ale i trpělivost a laskavé zacházení, než se mu podaří získat zpět ztracenou důvěru.

Jestliže je dítě osvojeno dostatečně brzy – např. v kojeneckém věku – vzniká vztah adoptivních rodičů a dětí na podobné bázi, jako ve vlastní rodině. Rodiče i dítě tak mohou společně prožívat všechna vývojová stadia, přičemž může někdy samozřejmě dojít i k nedorozumění, což je ale možné v každé rodině.

Pokud je dítě adoptováno před šestým měsícem svého věku, je možné adopci nazvat novým narozením. Pro dítě je to skutečně moment, kdy se zrodí z nových rodičů a nachází k nim zcela nový, v principu úplně normální vztah.

Pro osvojení starších dětí je možné užít přirovnání, že je to stejné, jako když dojde k novému sňatku. U těchto dětí je pochopitelně nutné počítat s tím, že mají svoji vlastní minulost. Rodiče, kteří adoptují starší děti, mají vědět, že dítě musí prodělat fázi smutku. Znamená to, že si dítě postupně zvyká na nové osoby ve svém životě a musí přerušit vazby na lidi, které znalo dosud jako osoby, které o něj pečují. City, které dosud patřily někomu jinému, se musí přenést na nové lidi. U těchto starších dětí také obecně platí, že adoptivní rodiče by měli podporovat poznávání vlastní minulosti dítěte.

„Co dítě neví, to si snadno vymyslí, a jeho představy bývají často mnohem horší než skutečnost“ (1, s. 99).

U mladších dětí postupuje proces zvykání si na nové osoby a prostředí rychleji, ale je nutné počítat s tím, že přijdou taková období, kdy je dítě nešťastné a myslí na lidi, ke kterým mělo dříve vztah. Pro dítě znamená pomoc, když s ním o těchto lidech rodič mluví. Nemělo by být zakázáno mluvit o adopci, jinak se dítěti znemožní úspěšně se vyrovnat se smutkem.

Zdeněk Matějček vyslovil nejzávažnější psychologický poznatek slovy: „Není žádný hlas krve. Dítě přijímá za matku tu osobu, která se k němu mateřsky chová a nikoliv jen tu, která je porodila. Adoptivní rodiče, pěstouni či jiní vychovatelé dítěte v náhradní rodinné péči jsou psychologicky pravými rodiči, jestliže skutečně dítě za své přijímají“ (6, s. 3).

Otázkou zůstává, zda říci nebo neříci dítěti pravdu o jeho původu. Matějček na základě dlouholetých zkušeností preferuje kladnou odpověď. Uvádí ovšem obě eventuality:

a) **ne, neříci** – většina rodičů se domnívá, že je to nejlepší ochrana dítěte. Ale ve skutečnosti je to výmluva. Daleko spíše to dělají pro sebe, tj. aby se vyhnuli pravdě, s níž se nedokázali vyrovnat (bojí se prozradit dítěti a

veřejnosti, že se jim nenarodilo, ale že je přijali za své- to znamená, že sami své náhradní rodičovství pokládají za něco méně hodnotného) (12, s. 70).

Dá se ale osvojení vůbec utajit? Podle mého názoru to není úplně možné a ani to není správné. Když rodiče dětem něco zatajují, žijí v podstatě stále ve strachu, že jejich tajemství bude někdy v budoucnu prozrazeno. Někdy jsou osvojitelé schopni se přestěhovat, jen aby přerušili veškeré vztahy se svými příbuznými a přáteli, a tak se mohli zbavit své minulosti.

Dítě, které se většinou stejně v budoucnu pravdu dozví (Situací může být mnoho - od známých, příbuzných, kamarádů atd. Stačí jen malý, většinou nechtěný, náznak a dítě začne něco tušit. Situací, kdy se dítě dozvídá pravdu od svého okolí z důvodu nenávisti, nebo zloby, je málo.), může mít poté velmi negativní pohled na rodiče.

Takové dítě má pocit, že k němu nebyli upřímní a může se cítit ukřivděně. Také může dojít ke ztrátě důvěry a to může vést až k rozpadu adoptivního svazku nebo může dojít k poruchám chování osvojených dětí. Tyto poruchy pak jsou pro adoptivní rodiče překvapivé a někdy si je mohou vykládat jako projev nevděčnosti nebo také jako jakýsi vliv dědičnosti.

b) ano, říci - rodiče by měli mít na paměti, že s vyřčenou pravdou je dítě rozhodně nebude mít méně rádo.

„S pravdou se lépe žije - a zatajená pravda je v lidských vztazích nebezpečná“ (6, s. 4).

Proto se domnívám, že s pravdou se nejen lépe žije, ale že pravdomluvnost adoptivních rodičů pozitivně ovlivňuje výchovu dítěte a přispívá k formování jeho morálního vývoje.

Jestliže se rodiče rozhodnou říci dítěti pravdu o jeho původu, je důležité si rozmyslet, **kdy a jak to říci** (6, s. 3).

Rodiče by rozhodně neměli čekat, až se dítě začne vyptávat. Vhodná doba ke sdělení pravdy dítěti o jeho původu je již kolem tří let. V tomto věku to může být formou pohádky, nebo příběhu. Rodiče by měli zdůrazňovat společné zážitky počátku s co nejvíce radostnými momenty. Dítě by z toho mělo pochopit, že rodiče jsou šťastni, že ho mají.

S vysvětlením, že bylo dítě osvojeno, by mělo být srozuměno ještě před nástupem do první třídy základní školy.

Čím více se toto sdělení odkládá, tím více může být pak problematické. Dítě může prožívat úzkost ze ztracené jistoty, která se může projevit ve formě agresivity vůči rodičům.

Dítě přirozeně chce vědět, kde se narodilo, jaké bylo jeho dětství a proč ho někdo nechtěl. A jsou to právě osvojitelé, kteří mu musí v ten pravý čas a pravým způsobem objasnit jeho minulost.

Rodiče by si také měli uvědomit, že o vlastních rodičích by před dítětem špatně mluvit neměli (mohli by tím vzbuzovat v dítěti pocit vděčnosti, že si ho vzali).

Když se rodiče rozhodnou pravdu říci, neměli by na ní nic měnit, pouze časem přidávat další fakta s přihlédnutím k věku, možnostem a touze dítěte znát o sobě vše (6, s. 5 - 6).

Dítě musí přijmout své vlastní „já“, což je součást **identity** (totožnosti).

Jestliže se má lidská osobnost dobře a zdravě vyvíjet, musí být uspokojovány základní lidské potřeby. Jednou ze základních psychických potřeb je potřeba pozitivní identity (přijetí sebe sama - což je podmínka pro pozitivní přijímání druhých lidí a pro společenské zařazení daného lidského jedince) (12, s. 67).

Identita znamená, že člověk je součástí určitého společenského dění, které nás přijímá jako individuální osobnost.

Identita má i své určité vnější znaky, kterými jsou např. naše jméno a příjmení, občanský průkaz, ale i přátelské přezdívky. Součástí identity je i náš původ a minulost. Něco může být považováno za žádoucí a normální a něco zase za nežádoucí nebo zvláštní.

Přijetí opuštěného dítěte za vlastní je u nás sice považováno za společensky prospěšné, ale zároveň za mimořádné. Proto jsou náhradní rodiny mnohdy středem zvýšeného zájmu. Je to problém, se kterým se náhradní rodiče často setkávají (12, s. 68).

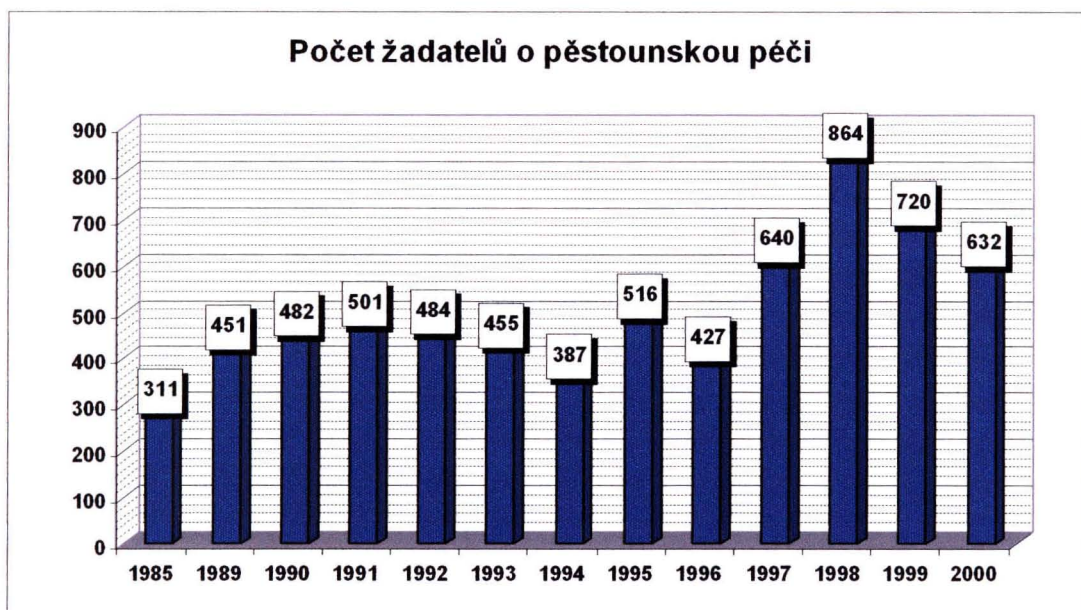
Identitou dospělého člověka je rodičovství. Tím, že adoptují cizí dítě, naplňují si potřebu rodičovské identity.

„Adoptivní rodiče mají cílevědomě pracovat k tomu, aby přijali totožnost - společenské „já“ - adoptivních rodičů a mají vést dítě tak, aby i ono přijalo společenské „já“ adoptovaného dítěte“ (6, s. 4 - 5).

3.3 Pěstounská péče

Právní vymezení pěstounské péče nacházíme v zákoně č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči. Ta vzniká rozhodnutím soudu a zaniká zletilostí dítěte, rozhodnutím soudu aj. Tato forma péče zajišťuje dostatečně hmotné zabezpečení dítěte (jedinou hmotně právní podmínkou je zájem dítěte; pěstoun musí poskytovat záruku řádné výchovy) i přiměřenou odměnu pěstounům, kteří se ho ujali (25). Pěstounská péče je tedy na rozdíl od adopce placená a spadá sem odměna pěstounů, příspěvek na úhradu potřeb dítěte, příspěvek při převzetí dítěte atd. To je upraveno zákonem²⁴ č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů. Pěstoun má

právo zastupovat dítě jen v běžných věcech. V mimořádných záležitostech žádá pěstoun souhlas zákonného zástupce dítěte. Je-li dítě ve věku, kdy je schopno posoudit obsah pěstounské péče, má být přihlédnuto také k jeho vyjádření (28).

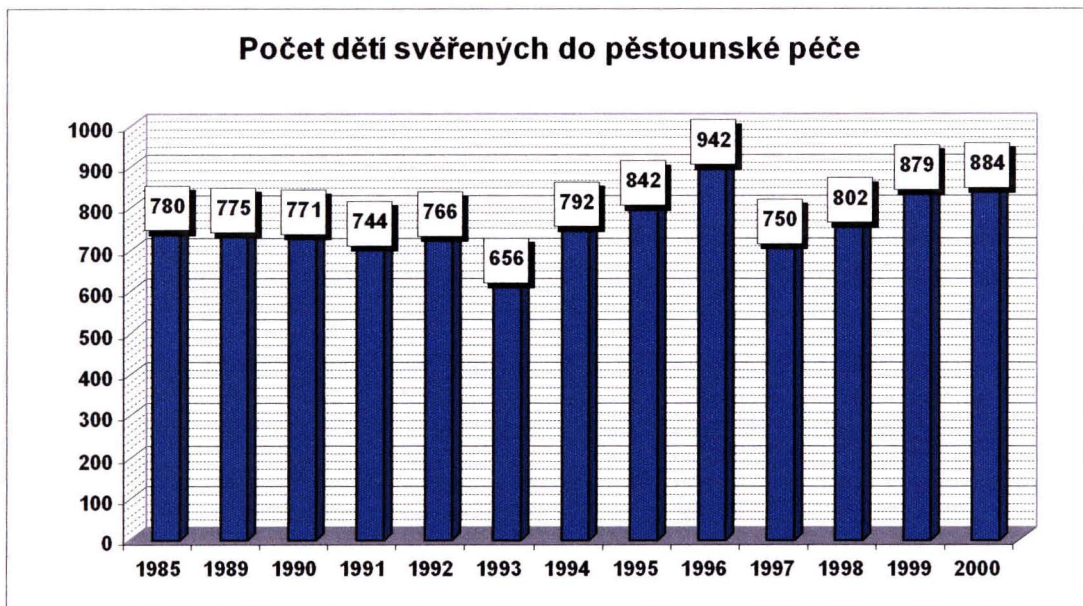
Obr. 3.5: Počet žadatelů o pěstounskou péči

Pěstounská péče byla založena na předpokladu, že tato forma péče bude pro dítě, které nemůže žít v rodině vlastní, vhodnější prostředí, než je péče ústavní (3, s. 44). Jde o děti z rodin dysfunkčních a afunkčních (rodiče nemohou dítěti zajistit přijatelnou péči a výchovu a neuspokojují jeho psychické potřeby).

Jsou to děti starší, deprivované, děti s vážnou zátěží nebo děti rómského původu (3, s. 7). Pěstouni, kteří mají dítě v pěstounské péči ho však mohou vrátit. Popř. může být pěstounská péče soudem zrušena z důležitých důvodů.

Vývoj počtu žadatelů o pěstounskou péči v letech 1985 až 2000 naznačuje graf na obr. 3.5. Patrné je kolísání počtu těchto žadatelů, přičemž

Ize vzhledem k celému období vysledovat rostoucí tendenci se zřetelnou kulminací v roce 1998, za níž následuje opětovný pokles. Na dalším obr. 3.6 je pak pro srovnání počet dětí, které byly v jednotlivých letech stejného období do pěstounské péče svěřeny.

Obr. 3.6: Počet dětí svěřených do pěstounské péče

Pěstounskou péči dělíme dle způsobu praktického zajištění na dva typy:

1. Individuální pěstounská péče – zajištěná příbuznými nebo cizími osobami, probíhá v běžném rodinném prostředí.

Jedná se o svazek, který je volnějšího rázu než adopce. Pěstoun dítě ve své péči právně nezastupuje a nesmí spravovat jeho majetek. Zkušenosti z minulosti jsou i takové, že se někdy chtěl osvojitel zmocnit majetku osvojence.

Avšak některé rysy má individuální pěstounská péče s adopcí společné – zejména porozumění dítěti a nároky na přizpůsobení výchovy jeho osobnosti. Zásadní rozdíl spočívá v otázce rodičovství. Dítě si do pěstounské

rodiny přináší z vlastní rodiny vnější znaky identity, jakou jsou křestní jméno a příjmení, jména rodičů v rodném listě atd. Někdy nebývá vyloučen kontakt dítěte s vlastními rodiči, dokonce se některé děti z pěstounské péče vrací zpět do rodin vlastních. Některé právní úkony související s dítětem spravují jiné instituce, ne pěstouni.

Pěstouni jsou vedeni k tomu, aby se nevžívali do role vlastních rodičů, proto jsou také lépe schopni přijmout dítě takové, jaké skutečně je, než rodiče adoptivní. Lépe přijímají horší prospěch ve škole i výrazové projevy temperamentu. Skutečnost, že pěstounský svazek není definitivní, uvolňuje pěstouny k tomu, aby přijímali i děti s různým postižením (12, s. 47).

2. Skupinová pěstounská péče – je realizována v tzv. zařízeních pro výkon pěstounské péče, což jsou velké pěstounské rodiny s manželským párem nebo SOS dětské vesničky, kde v čele velké rodiny stojí matka - pěstounka sama. Po právní stránce není rozdíl mezi skupinou a individuální pěstounskou péčí nikterak závažný. Výrazným rozdílem je ale skladba rodiny, kde není žádnou výjimkou velký počet „sourozenců“, obvyklé je 6 a více dětí. Jedná se tedy vztaženo k současným poměrům o nezvykle velkou rodinu (v jednom případě jsou vychovateli oba manželé společně – pěstouni, v druhém případě jen matka - pěstounka, která mívá někdy na pomoc ještě další ženu – tetu).

Je-li více dětí v pěstounské rodině, zvyšuje se ještě více porozumění pro individuální charaktery dětí i tolerance k jejich nedostatkům. Zároveň nejsou na děti kladeny vysoké nároky z hlediska jejich sociální úspěšnosti, a proto se škola stává zdrojem problémů v menší míře, než je tomu v případě individuální péče. Pokud má dítě určitou přednost nebo speciální talent, dostává se mu velké podpory. Děti si mezi sebou dělí práci a úkoly. Jsou tak stimulovány i ostatní prosociální vlastnosti.

„Heslovitě se dá tato situace vyjádřit asi tak, že jedno dítě v rodině je „jedináček“ (dnes zpravidla přetížený nároky a úzkostně výchovně vedený), dvě děti jsou „konkurence“, tři děti jsou „trojúhelník“ spojeneckých a konfliktních vztahů – šest či sedm dětí ve velké pěstounské rodině je „manšaft“ čili sehrané sportovní družstvo, kde nejen druhému nepřekáží, nýbrž nahrává“ (12, s. 48).

Dítě může být svěřeno do výchovy příbuzným, většinou prarodičům. Nejčastěji k tomu dochází, jestliže vlastní rodiče nejsou schopni se o dítě sami postarat. V tomto případě prarodiče zpravidla dobře a důvěrně znají jednoho z rodičů, a to už od raného dětství. Jako modelový můžeme uvést případ, kdy se babička dočasně stará o dítě své dcery, která je na delší čas v zahraničí.

Výhody: Dítě nemusí být umístěno do dětského domova nebo podobného zařízení. Dítě má navíc po každém prarodiči zhruba čtvrtinu své genetické výbavy, proto pro ně není ani z tohoto hlediska cizí. Prarodiče vidí ve svém vnoučeti pokračování svého rodu a to je velmi silná motivace k tomu, aby je řádně vychovali. Pochopitelně proti výše jmenovaným výhodám stojí i několik nevýhod.

Nevýhody: V první řadě jsou to velké generační rozdíly, které mohou způsobit mj. problémy se vzájemnou komunikací a s pochopením. Mohou tak vznikat časté rozpory, které vznikají kvůli velkým věkovým rozdílům. Prarodiče již mají právo na odpočinek a výchova vnoučete pro ně může znamenat velkou zátěž. Nedokáží se již tolik ztotožnit s chováním a postoji dítěte. Na škodu může ale někdy být také přemíra lásky a shovívavosti.

Pěstounská péče prarodičů se podobá spíše adoptivnímu vztahu než vztahu pěstounů a svěřenců (12, s. 50 - 51).

Větší množství adopcí je také dáno situací, kdy po úmrtí nebo po rozvodu na místo vlastního rodiče nastupují otec nebo matka tzv. nevlastní. Ti sice neznají dítě, ale znají aspoň jeho druhého vlastního rodiče a mají k dítěti snazší cestu pomocí svého citového vztahu k němu (10, s. 108).

Postup žadatelů o pěstounskou péči je velice podobný postupu o osvojení.

Do pěstounské péče se umisťují především děti, které potřebují nejen trvalou individuální péči, ale i dlouhodobou výchovu v náhradní rodině. Jsou to většinou děti s různými zdravotními problémy, starší děti, skupiny sourozenců nebo děti jiného etnika (u nás se jedná především o děti romského původu). Také sem patří děti, u kterých právní překážky brání osvojení, čímž je převážně nesouhlas biologických rodičů. V takových případech obvykle probíhá řízení o svěření do pěstounské péče za účasti rodičů. Je také možné, aby nejprve proběhlo řízení o zbavení rodičů jejich rodičovské odpovědnosti, jsou-li k tomu předpoklady, a pak může být dítě svěřeno do pěstounské péče bez jejich účasti.

Velmi náročným úkolem je přijmout do péče starší nebo postižené dítě. Od budoucích pěstounů se vyžaduje hlavně laskavost, trpělivost a odhodlanost čelit případným potížím, a to nejen ze strany dítěte, ale i ze strany jeho původní rodiny.

Pokud jde o přijetí postiženého dítěte, vyžaduje se od pěstounů obecná znalost problematiky, informovanost o jeho zdravotním stavu a vývoji, reálné představy o jeho specifických potřebách a případných vývojových odchylkách.

Soužití v pěstounské rodině přináší mnohé problémy, které se v přirozených rodinách nevyskytují. Už samotné setkání pěstounů s dítětem (hlavně pokud se jedná o starší dítě), sžívání se dítěte s rodinou, vznik a

utváření vztahů a pozice dítěte v rodině jsou často velmi citlivé a závažné otázky.

I dětí v pěstounské péči se týká otázka sdělování pravdy o jejich původu, zvláště dětí přijatých v útlém věku, které si na dřívější prostředí nepamatují.

U starších dětí, které přicházejí do pěstounské péče, je nutné i těm nejlepším pěstounům připomínat, že tyto děti si pamatují mnohem více, než dají najevo a že je pro ně bezpodmínečně nutné se s minulostí plně vyrovnat. Zážitky a vzpomínky dětí na prostředí dětského domova nebo vlastní rodiny nelze jednoduše potlačit a dítě se s nimi musí postupně vyrovnat v zájmu utváření vlastní identity.

Dětem předškolního věku, které se na rodiče nepamatují, obvykle stačí vysvětlení, že rodiče se o ně starat nemohli, byli těžce nemocní apod. Důležitější pro ně je vyprávění o prvních setkáních a dalších společných zážitcích s pěstouny.

Stejně jako u osvojených dětí je nutné děti v pěstounské péči informovat tak, aby bylo možné základní informace postupem času doplňovat, nikoliv zásadně měnit.

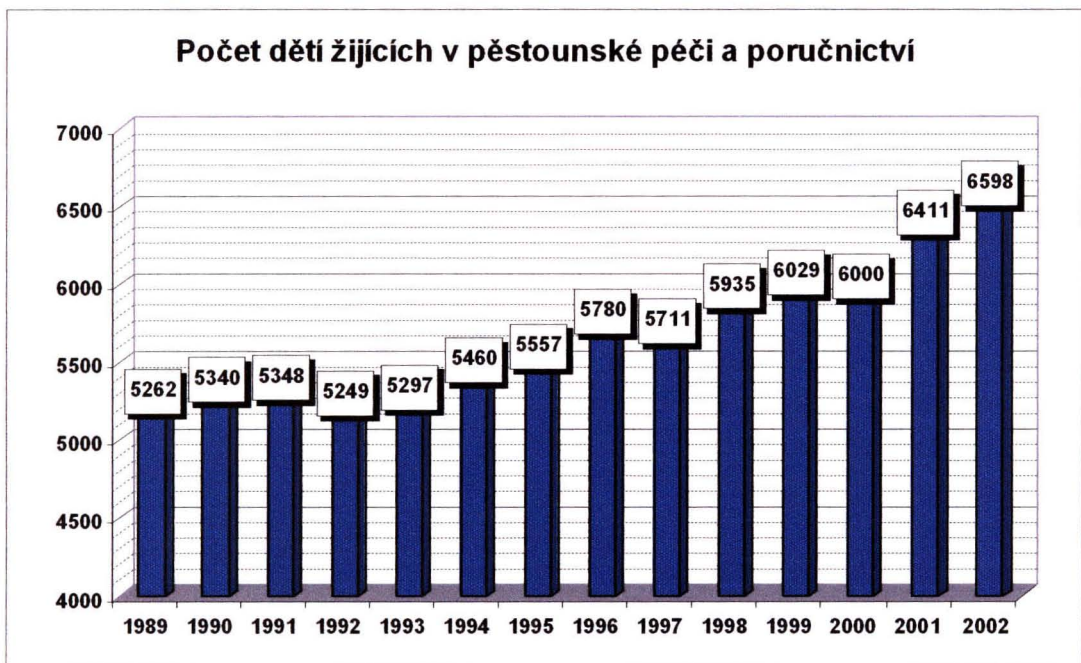
I zde tedy platí, že pravda ve výchově je velice důležitá a pomáhá předejít pozdějším problémům a konfliktům.

3.4 Poručnictví

Zvláštní formou náhradní rodinné péče je poručnictví. O ustanovení poručníka rozhoduje soud, a to především u toho, koho doporučí rodiče, ale nesmí to být v rozporu se zájmy dítěte. Pokud není nikdo doporučen,

ustanoví soud poručníkem někoho z příbuzných nebo osobu blízkou dítěti či jeho rodině, popřípadě jinou fyzickou osobu. Za poručníky mohou být ustanoveni i manželé. Poručník se ustanovuje v případě, že rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu (31).

Mezi poručníkem a dítětem nevzniká takový poměr, jako mezi rodiči a dětmi. Poručník je na rozdíl od pěstouna především zákonným zástupcem dítěte. Poručník nezletilého vychovává, zastupuje a spravuje jeho majetek místo rodičů. Za řádné plnění své funkce se poručník zodpovídá soudu a podléhá jeho pravidelnému doзору. Je povinen podávat zprávy o dítěti a o účtech ze správy jeho jmění. Této povinnosti může soud poručníka zprostit. Nemůže-li být ustanovena poručníkem fyzická osoba, soud stanoví orgán sociálně – právní ochrany dítěte. Pokud poručník rozhoduje o podstatné věci, která se dítěte zásadně týká, musí být rozhodnutí schváleno soudem.

Obr. 3.6: Počet dětí žijících v pěstounské péči a poručnictví

Je třeba se alespoň v krátkosti zmínit také o méně časté a svým způsobem specifické formě náhradní rodinné péče – o opatrovnictví. O ustanovení opatrovníka rozhoduje soud nebo příslušný správní orgán usnesením, v němž vymezí rozsah práv a povinností k dítěti, a to vždy s ohledem na důvod, pro který byl opatrovník ustanoven. Opatrovník je obvykle pověřen správou cizích záležitostí, tedy majetkových zájmů dítěte. Jedná se např. o případy, kdy rodiče majetek dítěte řádně nespravují a jeho jmění by mohlo být nějakým způsobem ohroženo. Dítěti je v takovém případě ustanoven opatrovník. Hlavním úkolem opatrovníka oproti předchozím formám není tedy primárně výchova dítěte. Opatrovník vykonává pouze některá soudem stanovená rodičovská práva, není zákonným zástupcem dítěte.

ZÁVĚR

Rodina tvoří základní buňku lidské společnosti, má své charakteristické vlastnosti a funkce z hlediska celé společnosti i vývoje každého jednotlivce a je také základním prostředím dítěte, které ho formuje a utváří.

S ohledem na současný stav, který výmluvně dokreslují statistické údaje, lze pokládat za nanejvýš pravděpodobné, že dříve či později dojde v každém manželství k mezním či dokonce krizovým situacím. V této souvislosti bych ráda vyjádřila přesvědčení, že v drtivé většině případů není nevyhnutelně nutné vzniklou situaci řešit rozvodem. Pokud k rozvodu přesto dojde, pak by i přes osobní problémy manželů, pokud jsou tedy rodiči, měly rozhodně nejdůležitější úlohu hrát zájmy jejich dítěte. Přesto tomu tak ne vždy bývá a na řadu přichází četné a často komplikované problémy spojené s pojmem neúplná rodina.

Společně s rozvodem je další z možných příčin vzniku neúplné rodiny úmrtí jednoho či obou rodičů. Děti z neúplných rodin vzniklých úmrtím se mohou nezdědka dostat do situace, kdy je třeba použít některou formu náhradní rodinné péče. Avšak nejen z důvodu fyzického osiření se dítě může dostat do náhradní rodinné péče. Nejčastější příčinou této situace je naopak osiření sociální, kdy rodiče neplní své povinnosti a závazky vůči dítěti.

Pokud jde o informovanost veřejnosti o náhradní rodinné péči lze konstatovat, že lidé sice mají základní povědomí o tom, že existují dvě nejčastější formy – adopce a pěstounská péče, ale jen málo z nich už dokáže přesně vystihnout, jaké jsou mezi nimi rozdíly.

Mezi osvojiteli a osvojenci vzniká právně i sociálně totožný vztah, jako mezi vlastními rodiči a jejich dětmi. Osvojitelé přebírají v plném rozsahu rodičovskou zodpovědnost a stávají se tak zákonnými zástupci osvojeného

dítěte. Jinak je tomu však u pěstounské péče. Pěstouni na rozdíl od osvojitelů nejsou zákonnými zástupci a mohou rozhodovat pouze o běžných věcech, které se týkají svěřeného dítěte. O důležitých věcech mají právo rozhodovat jen skuteční rodiče, kteří mají také právo dítě u pěstounů navštěvovat.

Dalším z podstatných rozdílů mezi osvojením a pěstounskou péčí tkví v tom, že pro osvojení musí být dítě právně volné, tzn. že k adopci musí dát souhlas skuteční rodiče, pouze za určitých podmínek tento souhlas není nutný. V případě pěstounské péče dítě být právně volné nemusí, ale péče musí být evidentně v jeho zájmu. Rozdíl je také ve změně jména dítěte. Totiž, osvojené děti přebírají příjmení adoptivních rodičů, kdežto dětem v pěstounské péči zůstává příjmení biologických rodičů. Pěstounská péče je placená a pěstouni mají na rozdíl od osvojitelů ze zákona nárok na dávky pěstounské péče. Jedna ze zásadních odlišností se také týká stanovené doby trvání obou forem péče. Zatímco pěstounská péče končí zletilostí a soud ji může z důležitých důvodů zrušit, adopce nahrazuje klasickou rodinu, tzn. že je na celý život.

Ke společným znakům obou forem péče lze přičíst jejich sociální význam. Především umožňují dětem vyrůstat v rodinném prostředí, dávají jim kromě nutného materiálního zabezpečení i lásku, pochopení, pocit bezpečí a pocit, že někam patří. I opuštěné děti bez ohledu na jejich životní situaci, která navíc nevznikla jejich vinou, mají naprosto stejné potřeby, požadavky a práva jako ostatní děti. Nová fungující rodina může být v jejich případě ztělesněním naděje na harmonické dětství, zdárné utváření osobnosti a spokojený plnohodnotný život.

SHRNUTÍ

Diplomová práce „Neúplná rodina, náhradní rodinná péče“ se ve své první části zabývá vývojem rodiny jako takové. Příslušná kapitola popisuje volbu partnera, načež navazuje analýzou rodiny z hlediska její klasifikace, funkcí a v závěru kapitoly je pozornost věnována problémovým rodinám a jejich charakteristikám.

Druhá kapitola práce pojednává o neúplné rodině. Aktuálnost tématu dokreslují graficky vyjádřené statistiky, popisující současný stav z několika klíčových hledisek. Kapitola obsahuje také popis situací, které mohou mezi manželi nastat, a to především s ohledem na dítě, a nechybí ani poznatky o možných psychologických a pedagogicko – psychologických komplikacích, jež mohou v souvislosti s rozvodovou a porozvodovou situací nastat. Text se zmiňuje taktéž o problémech spojených s úmrtím rodiče.

Obsáhlou a také poslední kapitolou, jež se týká především adopce a pěstounské péče, je náhradní rodinná péče. Stěžejní část textu je věnována základním charakteristikám adopce a pěstounské péče, jejich právnímu vymezení, jejich možnostem a primárním úlohám ve vztahu k dítěti. Kapitola také obsahuje srovnání obou forem náhradní rodinné péče, naznačuje jejich úlohu ve společnosti.

Význam diplomové práce spočívá v podrobném a důkladném rozboru v současnosti nesporně vysoce aktuálního tématu, o němž ovšem v současné společnosti existuje pouze obecné povědomí. Hluboký sociální význam této problematiky si však zaslouhuje mnohem větší míru pozornosti, k čemuž by tato diplomová práce měla přispět.

SUMMARY

This diploma thesis „Incomplete Family, Substitutional Family Care“ deals with problems of incomplete family in context with aspects of substitutional families. The first chapter deals with family evolution. It describes selection of future partner and with classifying of families in other hand. It takes the focus on problem families and his chaakteristics at the finish of the chapter.

Next chapter deals with problems of incomplete families, with possibilities and causes of incomplete family origin and, in addition, attaches graphical representation of actual staistic facts. It takes focus on it's psychological and pedagogical impacts to children, and it takes account to possibilities of one parent death.

The third chapter, named „Substitutional Family Care“ extensively deals with adoption and foster care. In the main part analyses characteristics of adoption and foster care, it's legal aspects and primary role in relation with children. This chapter contains comparison of both above mentioned types of substitutional family care.

The main importance of this diploma thesis is based on in-depth studium and subsequent analysis of above mentioned problems, which have great social importance in present time.

SEZNAM LITERATURY

1. ARCHEROVÁ, C. *Dítě v náhradní rodině*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-578-4.
2. ČESKÝ EKUMENICKÝ PŘEKLAD. Bible - Písmo svaté starého a nového zákona. 11 vyd. Praha : Česká biblická společnost, 1998. ISBN 80-85810-19-0.
3. KOLUCHOVÁ, J. *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha : MPSV ČR, 1992. ISBN 80-85529-01-7.
4. KRATOCHVÍL, S. *Manželská terapie*. Praha : MPSV ČSR, 1981.
5. MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha : Portál, 1996. ISBN 80-7178-085-5.
6. MATĚJČEK, Z. *Co řekneme osvojenému dítěti*. Praha : MPSV ČSR, 1986.
7. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
8. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. 2 vyd. Praha : Avicenum, 1989. ISBN 08-056-89.
9. MATĚJČEK, Z. - DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha : MZ ČR a psychiatrické centrum, 1994. ISBN 80-85824-06-X.
10. MATĚJČEK, Z. - DYTRYCH, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha : Grada Publishing, 1997. ISBN 80-7169-587-4.
11. MATĚJČEK, Z. - DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-897-0.
12. MATĚJČEK, Z. a kol. *Náhradní rodinná péče*. Praha : Portál, 1999. ISBN80-7178-304-8.
13. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2.vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-24-9.

14. MLČÁK, Z. *Vybrané kapitoly z psychologie manželství a rodiny*. Ostrava : Repronis, 1996. ISBN 80-7042-452-4.
15. POLIVKA, J. - DOLISTA, J. - DŘÍMAL, L.: *Povídání o manželství*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-245-5.
16. STRAŠÍKOVÁ, B. *Kantorské paměti*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1003-5.
17. STRAŠÍKOVÁ, B. *V roli rodičů a prarodičů*. Praha : Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0848-0.
18. STRAŠÍKOVÁ, B. *Z dětských mudrosloví*. Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-996-0.
19. TERSTENJAK, A. *O lidských vztazích*. Praha : Česká katolická charita, 1969.
20. VANÍČKOVÁ, E. *Stres dítěte v rozvodové a porozvodové situaci*. Praha : Růžová linka, 1999.

Přednášky:

21. HELUS, Z. *Úvod do učitelských studií: Rodina*. Praha, 2001. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta. Katedra učitelství.
22. HELUS, Z. *Úvod do učitelských studií: Dítě*. Praha, 2001. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta. Katedra učitelství.
23. HELUS, Z. *Úvod do učitelských studií: Funkčnost rodiny*. Praha, 2001. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta. Katedra učitelství.
24. HELUS, Z. *Úvod do učitelských studií: Typy problémově zatížených rodin*. Praha, 2001. Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta. Katedra učitelství.

Právní předpisy:

25. Zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, ve znění pozdějších předpisů.
26. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
27. Zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
28. Zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

Internetové zdroje:

29. Adopce.com. Projekt náhradní rodinné péče. [online]. URL: <<http://www.adopce.com/>> [cit. 30. 5. 2006].
30. Český statistický úřad. [online]. URL: <<http://www.czso.cz/>> [cit. 2. 6. 2006].
31. Náhradní rodina. [online]. URL: <<http://www.nahradnirodina.cz/>> [cit. 30. 5. 2006].
32. Rodina online. Každodeník o dětech a rodičích. [online]. URL: <<http://www.rodina.cz/>> [cit. 16. 5. 2006].

